

ПІДТРИМКА СІМЕЙ З ДІТЬМИ: ПОТРЕБИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЇХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Цей звіт було створено за фінансової підтримки Федерального міністерства економічного співробітництва і розвитку Німеччини (BMZ) через державний банк розвитку KfW. Зміст матеріалу є виключно відповідальністю Київської школи економіки та не обов'язково відображає точку зору уряду Німеччини та/або ЮНІСЕФ, Міністерства соціальної політики України.

Дослідження ґрунтувалося на даних 2023 року і було підготовлено на запит Міністерства соціальної політики України (далі – Мінсоцполітики), за фінансової та експертної підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), задля визначення прогалин у системі надання державної допомоги для сімей з дітьми та пошуку можливих шляхів задоволення їхніх потреб.

Над звітом працювали: Владислав Ієрусалимов, Юлія Маркуц, Марина Сопілка, Інна Студеннікова, Дмитро Андрієнко, Ангеліна Яковчук

ЗМІСТ

КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	4
ВСТУП	6
МЕТОДОЛОГІЯ	7
РОЗДІЛ 1. ПОТРЕБИ СІМЕЙ З ДІТЬМИ ТА НАЯВНІ СОЦІАЛЬНІ ІНСТРУМЕНТИ, ЩО ЇХ ПОКРИВАЮТЬ	9
1.1. Визначення потреб сімей з дітьми та їх перелік	9
1.2. Особливості забезпечення потреб з догляду за дітьми.....	12
1.3. Особливості забезпечення побутових потреб сімей з дітьми	16
1.4. Особливості забезпечення потреб із соціалізації та медичної підтримки	18
1.5. Особливості забезпечення потреб в освіті та навчанні дітей	20
1.6. Інші допоміжні виплати для сімей з дітьми.....	21
РОЗДІЛ 2. МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ПІДТРИМКИ ОКРЕМИХ СІМЕЙ З ДІТЬМИ	23
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ВИДАТКІВ МІНІСТЕРСТВА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ, ЩО СПРЯМОВАНІ НА ПІДТРИМКУ СІМЕЙ З ДІТЬМИ.....	28
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	38
ДОДАТКИ	42
Додаток 1. Розподіл потреб сімей з дітьми на пріоритетні та непраіоритетні потреби	42
Додаток 2. Розподіл потреб дитини відповідно до різних моделей сімей	44
Додаток 3. Перелік соціальних послуг, які спрямовані адресно на задоволення потреб дітей та сімей з дітьми	51
Додаток 4. Розподіл допомог за групами отримувачів.....	52

КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

За результатами дослідження сформовані такі ключові висновки:

- 1. Наявна система підтримки сімей з дітьми не має безпосереднього взаємозв'язку з їхніми реальними потребами.** Значна частина державного фінансування йде на виплати при народженні, тоді як актуальним є задоволення потреб у догляді, харчуванні, соціалізації та інклюзивній освіті дітей. Виплати та компенсації – важливий інструмент підтримки, але розвинена інфраструктура та наявність послуг у громадах є більш критичними для підтримки належного рівня життя та розвитку сімей з дітьми.
- 2. Соціальна підтримка сімей з дітьми спрямована переважно на потреби дітей, тоді як потреби їхніх батьків знаходяться поза фокусом уваги.** Неврахування потреб батьків може впливати на їхнє бажання народжувати, усиновлювати чи виховувати дітей, а також негативно позначається на рівні життя самих дітей. Іншою перешкодою є покладання додаткових обов'язків на жінок під час догляду та виховання дітей. Це проявляється у непропорційному навантаженні неоплачуваною домашньою працею та необхідністю брати відпустку по догляду, що перешкоджає професійному розвитку та кар'єрному зростанню. Через повномасштабну війну та мобілізацію чоловіків багато жінок змушені виховувати дітей самотійно.
- 3. Забезпечення можливостей щодо догляду за дітьми з інвалідністю зі сторони держави обмежені.** Наявність дошкільних/шкільних закладів освіти частково вирішує проблему з доглядом, адже діти значну частину дня перебувають під наглядом вихователів/учителів. У той же час для дітей з інвалідністю та дітей з особливими освітніми потребами така опція є менш доступною. Дитина з інвалідністю потребує адаптованої інфраструктури освітніх закладів та відповідних навичок догляду у вихователів та вчителів. Діти із вразливих груп мають низку критично важливих потреб, які виходять за межі базового догляду, однак не отримують належної уваги з боку держави. Серед них – соціалізація, інклюзивна освіта, медичне забезпечення та реабілітація.
- 4. Потреби дитини в одязі та засобах гігієни державою забезпечуються тільки для новонароджених.** Пакунок малюка – це приклад інструменту, який ефективніше задовольняє потреби завдяки базовому набору товарів, необхідних дитині. Проте надалі батьки не мають підтримки від держави у забезпеченні матеріальних потреб, що особливо важливо під час підготовки дитини до школи (підручники, одяг, шкільне приладдя, художні та спортивні секції тощо). Малозабезпечені сім'ї через економічну вразливість стикаються з додатковими труднощами у забезпеченні потреб дітей. Потреби дітей із малозабезпечених сімей суттєво не відрізняються від потреб інших сімей з дітьми, проте непропорційний рівень доходу родини відповідно до витрат може унеможливити їх задоволення.
- 5. Держава трансформує систему харчування школярів – це позитивний крок з огляду на вагомий вплив якісного харчування на розвиток дитини.** Харчування є базовою потребою для кожної дитини, незалежно від віку, стану здоров'я, складу сім'ї. Саме тому харчуванню має бути приділена особлива увага під час формування та реалізації політики підтримки сімей з дітьми.

З метою підвищення рівня підтримки сімей з дітьми були сформовані такі рекомендації:

- 1. Переглянути наявні інструменти щодо матеріальної підтримки сімей з дітьми.** Позитивний досвід надання одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» варто поширити на забезпечення дітей необхідним шкільним приладдям. Також необхідно переглянути розмір грошової компенсації натуральної допомоги, аби він відповідав реальній вартості необхідних товарів, адже нинішній обсяг фінансування є недостатнім.
- 2. Розробити та впровадити заходи з підтримки батьків.** До таких заходів варто віднести впровадження практик стимулювання обох батьків до оформлення відпустки по догляду за дитиною на паритетних засадах. Це в першу чергу позитивно вплине на жінок, які через догляд за дітьми втрачають можливості професійного і кар'єрного розвитку. Варто приділити увагу соціалізації батьків та опікунів, як наприклад, клуби за інтересами, куди батьки можуть приходити разом з дітьми, спілкуватися та обмінюватися досвідом з іншими. Це сприятиме поширенню знань та навичок у сфері виховання дітей, зокрема дітей з інвалідністю, а також підтримуватиме обмін дитячими речами і одягом, що є особливо важливим для малозабезпечених сімей.
- 3. Посилити фінансування механізмів задоволення базових потреб дітей у якісному харчуванні.** Переглянути необхідність фінансування харчування дітей, що постраждали від Чорнобильської катастрофи, лишивши безоплатне харчування тільки дітям, які мають проблеми зі здоров'ям. Також варто забезпечити харчування дітей із малозабезпечених сімей та продовжити практику збільшення фінансування шкільного харчування, започатковану у 2024 році.
- 4. Розробити заходи із компенсацією витрат на догляд дітей.** Необхідно частково або повністю (для малозабезпечених родин) компенсувати плату за дитячі ясла та садки, освітні і спортивні заклади, які здійснюють догляд за дітьми або їх розвиток. Відповідні компенсації має бути забезпечено як з державного, так і з місцевих бюджетів. Це буде позитивно впливати на можливості батьків поєднувати професійні і сімейні обов'язки.
- 5. Створити комплексну систему фінансової підтримки, яка б забезпечувала добробут сімей з дітьми на всіх етапах дитинства та юності.** Ці виплати мають бути розроблені на основі об'єктивних критеріїв, враховуючи кількість дітей у домогосподарстві, статус батьків, рівень доходу сім'ї та стан здоров'я дитини.

ВСТУП

Через повномасштабну війну мільйони українських дітей зростають із ризиками загибелі, каліцтва, втрати можливості навчання та розвитку. Достеменно невідомо скільки дітей постраждали від збройної агресії Російської Федерації. За даними UNICEF у середньому дві дитини стають жертвами щодня. Це цифри, які ООН змогла перевірити. Справжня кількість, ймовірно, набагато більша¹. Асамблея Ради Європи наголошує, що, незважаючи на те, що жодна дитина в Україні не unikнула впливу війни, всі українські діти мають право користуватися правами та свободами, закріпленими у міжнародних документах із прав людини, а інтереси дитини повинні переважати при прийнятті всіх рішень щодо них².

Бідність, відсутність доступу до освіти, проблеми з реабілітацією, вимушена міграція – це лише частина викликів, з якими стикаються сім'ї з дітьми. У 2023 році кожна п'ята дитина в Україні потерпала одночасно від трьох форм бідності – монетарної, деприваційної та за самооцінкою домогосподарством своєї споживчої спроможності³. Окремою вразливою групою є діти з інвалідністю, які незабезпечені належним обсягом реабілітаційних послуг через відсутність фахівців із фізіотерапії та лікувальної фізкультури⁴. Іншим наслідком війни є знищення чи пошкодження інфраструктури, серед користувачів якої були діти. За даними KSE Institute, загальна оцінка збитків інфраструктури у галузі освіти становить 6,8 млрд дол. США, у галузі охорони здоров'я – 3,1 млрд дол. США, у соціальній сфері – 0,2 млрд дол. США⁵. Ці та інші фактори є причиною міграції сімей з дітьми за кордон. Достеменно невідомо, скільки дітей наразі виїхали з України, проте освітній омбудсмен оцінює їхню кількість у понад 2 млн осіб⁶.

Потреби сімей з дітьми є пріоритетними для всіх країн з високим рівнем соціально-економічного розвитку. Благополуччя суспільства залежить від бажання чоловіків та жінок народжувати чи усиновлювати дітей, можливостей поєднувати професійні та сімейні обов'язки, забезпечення умов соціального, психологічного, світоглядного розвитку для дитини. За відсутності відповідних можливостей створюються ризики не тільки для окремих сімей, але й для держави загалом – через зниження рівня народжуваності, збільшення випадків домашнього насильства, зростання бідності, посилення внутрішньої та зовнішньої міграції сімей в пошуках кращих умов для життя. Це дослідження було підготовлено на запит Міністерства соціальної політики України (далі – Мінсоцполітики), за фінансової підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), задля визначення прогалин у системі державної допомоги для сімей з дітьми та пошуку можливих шляхів задоволення їхніх потреб.

¹ UNICEF statement. 13 May 2024, <https://www.unicef.org/press-releases/nearly-2000-children-killed-or-injured-escalation-war-ukraine>

² Parliamentary Assembly Resolution 2529 (2024), <https://pace.coe.int/en/files/33348/html>

³ Звіт «Соціально-економічний стан домогосподарств України» UNICEF. 2024, <https://cutt.ly/DrcxrSiM>

⁴ Щорічна доповідь про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році, <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rozdil-4-prava-dytyny>

⁵ Оцінка KSE Institute станом на січень 2024 року, <https://cutt.ly/xrcxdddM4>

⁶ Згідно з інформацією на сайті Освітнього омбудсмена, <https://cutt.ly/HrcxsLhn>

МЕТОДОЛОГІЯ

Дослідження «Підтримка сімей з дітьми: потреби та інструменти їх забезпечення» проведене у форматі кабінетного дослідження у 2024 році і охоплює період 2023 року. У процесі підготовки були проаналізовані нормативно-правові акти України, бюджетні програми Мінсоцполітики, аналітичні звіти національних та міжнародних експертів, що охоплюють проблематику підтримки сімей з дітьми. У рамках порівняльного аналізу було досліджено міжнародний досвід підтримки сімей з дітьми, особливо у сфері догляду за дітьми, що є пріоритетною проблемою для більшості сімей. Дослідження оформлено у текстовому форматі з використанням таблиць і рисунків.

Для аналізу міжнародного досвіду надання соціальної підтримки сім'ям з дітьми були вибрані країни з кращими системами соціального забезпечення, такі як Канада, Німеччина, Франція та Швеція. Ці країни мають різноманітні програми підтримки сімей з дітьми, що можуть бути корисними для вдосконалення системи соціального забезпечення і захисту в Україні. Інформацію про способи підтримки сімей з дітьми у зазначених країнах було отримано з офіційних вебсайтів урядових органів і національних страхових установ.

Гіпотеза дослідження полягає у тому, що наявна система підтримки сімей з дітьми не має чіткого взаємозв'язку з реальними потребами таких сімей. Через відсутність єдиної системи підтримки дитини з визначеними проблемами держава фокусується на забезпеченні реалізації окремих інструментів. До того ж поза увагою залишається психологічний та емоційний стан батьків, і те, як виховання і догляд за дітьми впливає на них. Це може мати довгострокові наслідки для розвитку дитини.

Метою дослідження є встановлення взаємозв'язку між потребами дітей, їхніх батьків та наявними інструментами підтримки в державі, формування рекомендацій для центральних органів влади щодо удосконалення політик, спрямованих на підтримку сімей з дітьми. Для досягнення мети були визначені базові потреби дітей і розподілені на пріоритетні та непраіоритетні залежно від віку. За результатами були сформовані різні моделі сімей та проаналізовано нинішній рівень їх підтримки з боку держави. Було враховано різницю у рівні доходу сім'ї, наявність дитини з інвалідністю, опікуна, на якого покладено функції батьків. За результатами дослідження було сформовано висновки, відображені у рекомендаціях щодо покращення механізму надання підтримки сім'ям з дітьми.

Для досягнення мети дослідження було сформульовано ряд завдань, які можна вважати його етапами:

- визначення базових потреб сімей з дітьми та фактори, які на них впливають;
- визначення поширених практик в Україні та за кордоном, що задовольняють відповідні потреби;
- аналіз національних підходів до забезпечення потреб у догляді за дітьми, освіті, задоволенні побутових потреб сімей з дітьми, соціалізації та психологічній підтримці;
- аналіз міжнародного досвіду забезпечення потреб сімей з дітьми;
- моделювання системи підтримки окремих сімей з дітьми з урахуванням різних факторів;
- аналіз видатків Міністерства соціальної політики, спрямованих на підтримку сімей з дітьми у 2023 році.

Під час дослідження був використаний якісний та кількісний методи дослідження. Якісний метод охоплював збір і аналіз інформації з нормативно-правових актів. У результаті було досліджено, як держава визначає малозабезпечені сім'ї та перелік інструментів їх підтримки. Кількісний метод включав збір інформації щодо обсягу розподілу бюджетних коштів між різними інструментами допомоги.

Висновки і рекомендації ґрунтуються на порівняльному аналізі вітчизняного та міжнародного досвіду впровадження програм соціальної підтримки сімей з дітьми. Рекомендації містять вибрані моделі та підходи інших країн, які є перспективними для адаптації в Україні, і спрямовані на поліпшення ефективності та забезпечення більш високого рівня задоволення потреб сімей з дітьми.

РОЗДІЛ 1. ПОТРЕБИ СІМЕЙ З ДІТЬМИ ТА НАЯВНІ СОЦІАЛЬНІ ІНСТРУМЕНТИ, ЩО ЇХ ПОКРИВАЮТЬ

1.1. Визначення потреб сімей з дітьми та їх перелік

Категорія «сім'ї з дітьми» може охоплювати різні групи отримувачів державної підтримки залежно від складу сім'ї. Не існує універсального типу сім'ї, він є варіативним і може змінюватись залежно від ряду факторів: кількості дітей, їхнього віку, стану здоров'я, наявності самотнього батька/матері, приналежності до певної вразливої групи або групи зі спеціальним статусом (діти із числа внутрішньо переміщених осіб, діти військовослужбовців). Відповідно до цих факторів, у сім'ї виникають певні потреби, які вона не завжди може задовольнити самостійно. Кожна сім'я з дитиною є унікальною, а отже, і потреби кожної сім'ї будуть відрізнятися.

Базові потреби (basic needs) зазвичай визначаються як мінімальний перелік елементів, необхідних людині для її життєдіяльності та забезпечення гідного життя⁷. Список базових потреб включає їжу, одяг, житло, здоров'я та безпеку, освіту. Фактично, це потреби, які покривають перші два базові рівні піраміди А. Маслоу – фізіологічні потреби та безпека⁸. Інші рівні потреб, наприклад, потреба в повазі та самореалізації, є бажаними, але вже не базовими. Через війну надзвичайно актуальними стали потреби українських дітей у безпеці, що пов'язано не тільки з фізичним, але й психологічним благополуччям. Результати опитування демонструють: 62% матерів повідомляють, що їхні діти стали свідками або пережили «події, пов'язані з війною». Також майже половина дітей бояться гучних звуків (48%), у них проявляється дратівливість (37%)⁹. Крім бойових дій, окремим деструктивним чинником, що впливає на психосоціальний стан, є розлука сімей. Відповідно до звіту UNICEF, більш ніж четверо із п'яти українських дітей вважають розлуку з сім'єю найбільшою загрозою для себе¹⁰.

Діти мають специфічні потреби у розвитку, які варіюються залежно від віку та етапу розвитку, і вимагають цільових втручань. Наприклад, для малюків важливим є забезпечення правильного харчування та медичної допомоги, тоді як старші діти можуть потребувати більше освітньої та соціальної інтеграції, психологічної підтримки, які взаємопов'язані з дорослішанням та зміною власних соціальних ролей (таблиця 1). Діти потребують стабільного середовища, що забезпечує їх довготривалий розвиток.

⁷ Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research, <https://cutt.ly/OrcxfozO>

⁸ Maslow's Hierarchy of Needs Explained. – ThoughtCo, <https://cutt.ly/ercxdH3u>

⁹ Опитування Проблеми українських дітей під час війни: II хвиля (29 жовтня – 2 листопада 2023), https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rq_ucap_children_112023_ua.pdf

¹⁰ Goldman, P., & Stuer, F. (2024). Integrated Social Protection In Ukraine Cash Benefits For Children Within Ukraine's Better Care Initiative. *Maestral International*.

Таблиця 1. Потреби дітей та їх сімей залежно від віку дитини

Базові потреби дитини			
0-3 роки	3-6 років	6-14 років	14-18 років
харчування (в т.ч. сумішшю)	харчування	харчування	харчування
медицина	медицина	медицина	медицина
одяг та інші речі	одяг та інші речі	одяг та інші речі	одяг та інші речі
догляд	догляд	догляд	догляд (якщо дитина з інвалідністю)
соціалізація батьків	спорт та культура	спорт та культура	спорт та культура
психічна та психологічна допомога батькам	дошкільна освіта	освіта	освіта
	проїзд	проїзд	проїзд
	соціальна та психологічна підтримка (в т.ч., якщо дитина пережила насильство)	соціальна та психологічна підтримка (в т.ч., якщо дитина пережила насильство)	соціальна та психологічна підтримка (в т.ч., якщо дитина пережила насильство)
	соціальна адаптація для дітей з інвалідністю	соціальна адаптація для дітей з інвалідністю	соціальна адаптація для дітей з інвалідністю
	відпочинок та оздоровлення	відпочинок та оздоровлення	відпочинок та оздоровлення

Джерело: розроблено авторами дослідження

При оцінці потреб сімей з дітьми в Україні зосереджують увагу переважно на дітях та їх потребах, тоді як потреби батьків залишаються поза фокусом. Наприклад, при народженні в першу чергу задовольняються базові потреби дитини – «пакунок малюка», перші вакцинації, патронаж дитини медсестрою тощо. При цьому потреби матерів, а особливо батьків залишаються поза увагою. До них належать: наявність стабільної роботи, медичний захист, забезпечення навичками з виховання дітей, догляд за дітьми та соціалізація. Забезпечення потреб батьків є критично важливим для добробуту дітей і родини загалом, адже ці потреби пов'язані між собою, хоча й не тотожні.

Держава використовує низку індивідуальних інструментів для задоволення потреб сімей з дітьми. Серед таких інструментів можна ідентифікувати ті, що закривають потребу у догляді, харчуванні, одязі та гігієні, лікуванні, соціальній та психологічній підтримці, освіті, оздоровленні та відпочинку. Їх практична реалізація полягає у виплатах, компенсаціях, послугах (соціальних, медичних, освітніх).

Жоден із законів, які регулюють сферу соціального захисту, на сьогоднішній день не містить визначення та переліку потреб сімей з дітьми. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III є основним нормативно-правовим актом, який регулює суспільні відносини у сфері захисту дітей. Відповідний закон не дає визначення та переліку потреб дитини, проте визначає права та свободи дитини, серед яких: життя та охорона здоров'я, ім'я та громадянство, достатній життєвий рівень, вільне висловлення думок та отримання інформації, захист від усіх форм насильства¹¹. Щодо прав на достатній життєвий рівень, ст. 8 відповідного закону передбачено, що кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і

¹¹ Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#top>

соціального розвитку¹². Відповідні компоненти можуть визначатись як базові для задоволення потреб дитини. Перелік чинників, за яким проводять оцінку потреб сімей з дітьми міститься у наказі Міністерства соціальної політики № 1005 від 13 липня 2018 року «Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах»¹³. Він застосовується для окремих категорій сімей з дітьми, які вже знаходяться у складних життєвих умовах або їм загрожує такий стан. Відповідний перелік використовується для оцінки фізичного стану дитини, її психологічного стану, ризиків для її благополуччя. Щодо матеріальних потреб, то Методика визначення прожиткового мінімуму наводить перелік та вартість набору продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг¹⁴. У підсумку відповідні нормативно-правові акти дають розуміння чинників, які впливають на визначення рівня соціальної вразливості дитини, проте не встановлюють загальну матрицю потреб та інтересів дитини залежно від її віку, стану здоров'я, соціального статусу та інших ознак.

Вартість покриття необхідного мінімуму потреб дітей має співвідноситися з розміром фактичного прожиткового мінімуму різних вікових груп. Розмір фактичного прожиткового мінімуму у грудні 2023 року для дітей віком до 6 років становив 5 830 грн, а для дітей віком від 6 до 18 років – 7 327 грн¹⁵. Відповідний обсяг коштів можна розглядати як мінімальну суму при оцінці витрат утримання однієї дитини у 2023 році. Кожна сім'я, незважаючи на її фінансовий статус, витрачає кошти на утримання та виховання дітей. Тому деякі економічно розвинені країни надають фінансову підтримку для сімей з дітьми без обмежень доходу родини. У Німеччині фінансова підтримка надається у розмірі 250 євро на місяць на кожну дитину до 18 років з можливістю продовження виплат до 25 років, якщо дитина навчається або має інвалідність¹⁶. У Швеції допомога надається до 16 років, якщо дитина навчається в школі і батьки сплачують страхові внески¹⁷. Встановлення взаємозв'язку між виплатою та навчанням дитини, мотивує батьків офіційно працевлаштовуватися та сплачувати страхові внески, а також гарантує, що діти відвідують навчальні заклади. Для України ця проблема є актуальною, адже наразі майже 1 млн дітей навчається онлайн: приблизно 600 тисяч в Україні та 400 тисяч за кордоном¹⁸.

Нові підходи у задоволенні потреб сімей з дітьми мають потенціал зупинити тенденцію до зменшення кількості дітей в Україні. Через бойові дії, окупацію частини територій, вимушену міграцію скорочується кількість дітей в Україні. Проте негативні демографічні тенденції були і до повномасштабного вторгнення. У 2019/2020 навчальному році, у закладах дошкільної освіти перебувало 1,23 млн осіб, а у 2022/2023 – вже 934 тис. осіб. Якщо в Україні будуть створені умови для стимулювання народження дітей, це частково знівелює наслідки негативних тенденцій попередніх років.

¹² Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#top>

¹³ Наказ Мінісоцполітики «Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах» від 13.07.2018 р. № 1005, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0943-18#n23>

¹⁴ Наказ Мінісоцполітики, Міністерства економічного розвитку і торгівлі, Державної служби статистики «Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму» від 03.02.2017 р. № 178/147/31, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0281-17#Text>

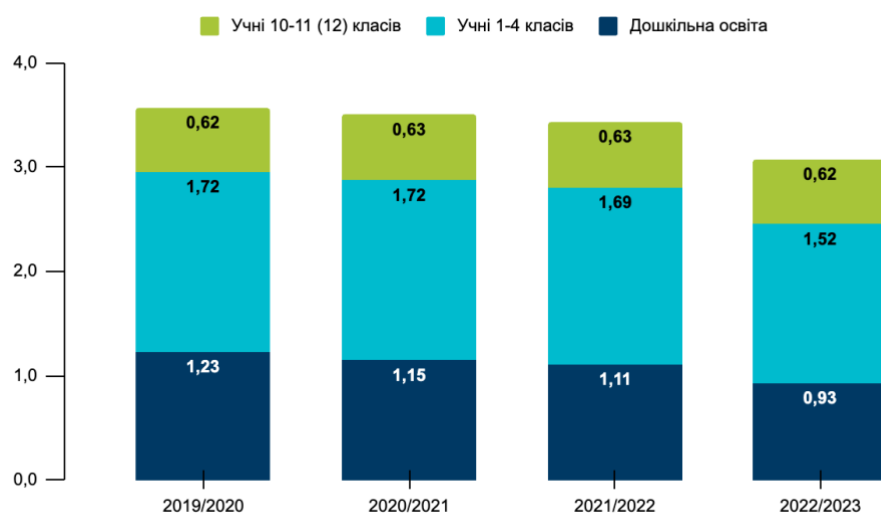
¹⁵ Розрахунки прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення. 2023, https://dostup.org.ua/request/122353/response/394126/attach/28/12_2023.pdf?cookie_passthrough=1

¹⁶ Was ist Kindergeld? – Familienportal, <https://familienportal.de/familienportal/familienleistungen/kindergeld/faq/was-ist-kindergeld--124914>

¹⁷ Barnbidrag och flerbarnstillägg. – Försäkringskassan, <https://www.forsakringskassan.se/privatperson/foralder/barnbidrag-och-flerbarnstillagg>

¹⁸ «Школа офлайн»: як держава планує повернути 300 тисяч дітей до очного навчання. – Міністерство освіти і науки України, <https://mon.gov.ua/news/shkola-oflain-iak-derzhava-planuie-povernuti-300-tysiach-ditei-do-ochnoho-navchannia>

Рис. 1. Співвідношення кількості дітей серед дошкільнят та учнів 1-12 класів, млн осіб

Джерело: Держстат

1.2. Особливості забезпечення потреб з догляду за дітьми

Відпустка по догляду за дитиною для обох батьків є стимулом інтенсивнішого повернення жінок на ринок праці після народження дітей. Після закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, за бажанням матері або батька дитини, одному з них надається відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Підприємство, установа, організація за рахунок власних коштів може надавати одному з батьків дитини частково оплачувану відпустку та відпустку без збереження заробітної плати для догляду за дитиною більшої тривалості. Також у період перебування у відпустці для догляду за дитиною особа може працювати на умовах неповного робочого часу або вдома¹⁹. Трирічний розрив у роботі може негативно позначитись на побудові професійної кар'єри. Ця проблема наразі є більш актуальною для жінок. Наприклад, у 2023 році 10 279 осіб державних службовців в Україні перебували у відпустці по догляду за дитиною. Чоловіків серед них було всього 140 осіб, або 1,4% від всіх державних службовців, що скористались правом відповідної відпустки²⁰. Однією з причин дисбалансу у отриманні відпусток є гендерний розрив в оплаті праці, який становить 18,6% на користь чоловіків²¹. Це може бути однією з причин, чому жінки частіше йдуть у відпустку по догляду за дитиною, адже це менш негативно впливає на сімейний бюджет, ніж коли таку відпустку оформлює чоловік. Догляд за дітьми також є однією з причин дисбалансу співвідношення тривалості неоплачуваної домашньої роботи у жінок та чоловіків. В Україні жінки витрачають на неоплачувану домашню працю у 2 рази більше часу, ніж чоловіки: жінки – 274 хвилини на добу, а чоловіки – 129 хвилин²². У домогосподарствах, які складаються з трьох та більше осіб, жінки витрачають на догляд за дітьми у 3,5 рази більше часу, ніж чоловіки. Через війну та мобілізацію чоловіків на жінок частіше покладаються обов'язки з догляду та виховання дітей, а також надання психологічної підтримки дітям у зв'язку з відсутністю батька.

¹⁹ Ст 18. Закону України «Про відпустки» від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#n202>

²⁰ Статистичні дані про кількісний склад державних службовців. – Національне агентство з питань державної служби, <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/KSDS/infografika4kv23-1.pdf>

²¹ Розпорядження КМУ «Про схвалення Національної стратегії подолання гендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2023-2025 роки» від 15.09.2023 р. № 815-р, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-2023-%D1%80#top>

²² Цілі сталого розвитку України 2021. Моніторинговий звіт, https://www.ukrstat.gov.ua/csr_prezent/2020/ukr/st_rozvr/publ/SDGs%20Ukraine%202021%20Monitoring%20Report%20ukr.pdf

У міжнародній практиці існують приклади, коли відпустка по догляду за дитиною або відповідна виплата є обов'язковою для обох батьків. У Швеції цілеспрямовано вживають заходів із залучення чоловіків до догляду за дітьми. Відпустка по догляду за дитиною у Швеції триває 480 днів, з них 90 – зарезервовані за одним з батьків, які не можна передати іншому члену сім'ї²³. Якщо у 2016 році з усіх днів оплачуваної відпустки на матерів припадало 75%, а на чоловіків 25%, то у 2022 році частка матерів скоротилась до 70%, а частка чоловіків зросла до 30%²⁴. У Канаді після народження дитини батьки отримують виплати на її догляд, які мають бути розподілені між обома батьками. Виплати можуть бути стандартні та подовжені. Стандартні виплати здійснюються до 40 тижнів, їх можна розділити між батьками, але один з батьків не може отримувати більше ніж 35 тижнів стандартної допомоги. Подовжені виплати здійснюються до 69 тижнів, але один з батьків не може отримати більше ніж 61 тиждень допомоги²⁵. Запровадження досвіду із обов'язково залучення чоловіків до догляду може мати позитивний вплив як на залучення матерів до ринку праці, так і на зростання ролі батька у вихованні дітей.

Держава задовольняє потребу в догляді за рахунок виплат на догляд за дітьми з інвалідністю та послуги «муніципальна няня» для окремих категорій. До соціальних виплат, котрі покривають потребу в догляді за дитиною належить також виплата державної соціальної допомоги дітям з інвалідністю з надбавкою на догляд. Розмір допомоги залежить від групи інвалідності та віку, і варіювався у 2023 році від 2 678 грн до 6 901 грн відповідно²⁶. Послуга «муніципальна няня» полягає у наданні компенсації батькам, яка може бути спрямована на послугу няні, що надається фізичною, або юридичною особою-підприємцем. У 2023 році цією послугою користувались 1,5 тис. осіб щомісяця, а середньомісячний розмір відшкодування становив 5 350 грн²⁷. Право на отримання компенсації вартості послуги «муніципальна няня» мають: «громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які є батьками, опікунами дитини, яка потребує додаткового догляду, або дитини до трьох років і є особами з інвалідністю I чи II групи і на законних підставах проживають на території України та уклали договір з муніципальною нянею»²⁸.

Після змін у 2024 році послугою можуть скористатися батьки, опікуни дитини, які доглядають за:

- *дитиною з інвалідністю до шести років, дитиною до шести років, яка хворіє на тяжкі захворювання; дитиною до шести років, якщо один із батьків, опікунів є особою з інвалідністю I чи II групи;*
- *дитиною до трьох років, якщо один із батьків, опікунів є внутрішньо переміщеною особою;*
- *дитиною до шести років, яка разом із батьками, опікунами проживає на території адміністративно-територіальної одиниці, де неможливо забезпечити відповідно до рішень військових адміністрацій та органів місцевого самоврядування функціонування закладів дошкільної освіти, необхідних для реалізації державних гарантій забезпечення безпечного освітнього процесу в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду)*²⁹.

²³ Föräldrapenning. - Försäkringskassan, <https://www.forsakringskassan.se/privatperson/foralder/foraldrapenning>

²⁴ Det som är bra delar man lika på. - Försäkringskassan, <https://cutt.ly/Lrccc0lj>

²⁵ EI maternity and parental benefits. - Government of Canada, <https://www.canada.ca/en/services/benefits/ei/ei-maternity-parental.html>

²⁶ Згідно зі звітом про виконання паспорту бюджетної програми «Соціальний захист громадян, які потрапили у складні життєві обставини» на 2023 рік

²⁷ Згідно зі звітом про виконання паспорту бюджетної програми «Соціальний захист дітей та сім'ї» на 2023 рік

²⁸ Постанова КМУ «Деякі питання надання послуги з догляду за дитиною до трьох років "муніципальна няня"» від 30.01.2019 р. № 68, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68-2019-%D0%BF#Text>

²⁹ Постанова КМУ «Деякі питання відшкодування вартості послуги з догляду за дитиною "муніципальна няня" на період воєнного стану та протягом трьох місяців після його припинення або скасування» від 07.06.2024 р. № 664, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2024-%D0%BF#Text>

Бенефіціарами підтримки у догляді є не тільки діти, але і їхні батьки. Якщо батько чи матір беруть на себе послуги з догляду, то вони обмежують себе не тільки у можливості розбудовувати кар'єру, але й отримувати дохід, що відображається на рівні фінансового забезпечення родини. Для уникнення економічної вразливості сім'ї у Франції надається допомога по догляду за дитиною. Сума допомоги може надаватись як одному з батьків, так і обом. Відповідна допомога надається у разі, якщо матір/батько повністю припинили працювати, або були вимушені перейти на часткову зайнятість. Виплата надається на догляд за дітьми до трьох років, але вона може бути продовжена, якщо сім'я має принаймні двох дітей на утриманні, та відсутні місця в яслах чи інших дитячих закладах³⁰. Крім прямих виплат, які заміщують дохід і дозволяють здійснювати діяльність з догляду самостійно, у міжнародному досвіді існують й інші практики. У Канаді поверненню підлягають виплати, які охоплюють оплату послуг доглядальниць, плату за дитячі ясла та садки, освітні та спортивні заклади, де здійснюється догляд³¹. У Німеччині служби для малозабезпечених родин можуть покрити витрати на послуги дошкільних освітніх закладів³². Перелічені інструменти в першу чергу спрямовані на батьків та необхідність їх реінтеграції на ринок праці після народження дитини.

Страхові виплати є універсальним видом підтримки батьків, які здійснюють догляд за хворими дітьми. Система страхування в Україні гарантує виплати у випадку: догляду за хворою дитиною; догляду за дитиною віком до 14 років або дитиною з інвалідністю віком до 18 років на весь період надання реабілітаційної допомоги, за наявності медичного висновку про необхідність стороннього догляду за дитиною; догляду по вагітності та пологах³³. Така практика є міжнародним стандартом, однак відмінності можуть стосуватися суми виплат та кількості днів, які покриваються страхуванням. Наприклад, в Україні допомога через тимчасову непрацездатність по догляду за хворою дитиною віком до 14 років виплачується застрахованій особі з першого дня за період, протягом якого дитина за висновком лікаря потребує догляду, але не більше 14 календарних днів³⁴. У Швеції встановлено, що виплати за догляд за хворою дитиною можуть покривати до 120 днів на рік на одну дитину. Якщо декілька осіб доглядають за дитиною, ці дні діляться між ними. Наприклад, кожен може взяти по 60 днів³⁵. Запровадження практики рівного розподілу страхових виплат між обома батьками також є необхідною умовою, яка забезпечить сталість залучення жінок на ринок праці та їх професійний розвиток.

На місцевому рівні соціальні послуги спрямовані на забезпечення догляду за дітьми з інвалідністю та дітьми-сиротами. Соціальні послуги з догляду охоплюють потреби дітей з інвалідністю від 3 до 18 років. Також передбачена окрема послуга для тимчасового відпочинку батьків дітей з інвалідністю. Для дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування, передбачена соціальна послуга з організації забезпечення умов для проживання, наближених до сімейних. Водночас варто зазначити, що якість надання вищезазначених послуг може відрізнятися в окремих регіонах, наслідком чого можуть бути відмінності в оцінці ефективності тої чи іншої послуги.

Догляд за дітьми з особливими освітніми потребами здійснюється також у закладах дошкільної освіти. Станом на кінець 2023 року в Україні налічувалось 1 426 закладів, які

³⁰ Prestation partagée d'éducation de l'enfant (PreParE). – Le site officiel de l'administration française, <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F32485>

³¹ Line 21400 – Child care expenses. - Government of Canada, <https://cutt.ly/zrcr2KE>

³² BayernPortal - Verwaltung digital, <https://www.bayernportal.de/dokumente/leistung/3266257619163?localize=false>

³³ Ст. 13 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 р.

№ 1105-XIV, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#top>

³⁴ П. 3 ст. 15 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 р.

№ 1105-XIV, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>

³⁵ Vård av barn (vab). - Försäkringskassan, <https://www.forsakringskassan.se/privatperson/foralder/vard-av-barn-vab>

мають групи спеціального призначення для дітей з порушеннями слуху, мови, зору, інтелекту, опорно-рухового апарату, затримкою психічного розвитку. Їх наповнення становить 85%. При загальній кількості місць (52 302 од.) їх відвідувало 44 272 дитини³⁶.

Окремою проблемою у сфері догляду може бути скорочення закладів дошкільної освіти. Із 2019 року до 2023 року кількість закладів дошкільної освіти зменшилася з 14 813 до 13 452 закладів³⁷. Скорочення відбулось не тільки за рахунок областей, які були окуповані та де ведуться бойові дії. Відповідна тенденція простежується у більшості регіонів країни. На противагу в м. Києві, Львівській та Чернівецькій областях помітна тенденція до зростання дошкільних закладів. Це бути зумовлено міграцією сімей з дітьми із районів, які постраждали від війни на Сході та Півдні України, а отже і потребою у відкритті більшої кількості дитячих садків.

- *Соціальна послуга «Догляд вдома» – заходи для дітей з інвалідністю (від 3 до 18 років), що проводяться за місцем проживання (вдома) отримувача соціальної послуги протягом робочого дня надавача соціальної послуги і полягають у наданні допомоги в самообслуговуванні особам, які частково або повністю втратили / не набули здатності до самообслуговування³⁸.*
- *Соціальна послуга «Денний догляд дітей з інвалідністю» – комплекс заходів для дітей (від 3 до 18 років), що передбачають: соціальну реабілітацію; соціально-трудова адаптацію та організацію дозвілля; участь отримувачів соціальної послуги та членів їхніх сімей, їхніх родичів у вирішенні конкретних соціальних проблем; догляд; навчання законних представників отримувача соціальної послуги, які проводяться протягом робочого дня надавача соціальної послуги, але не менше ніж протягом 4 годин на день, без надання місця проживання³⁹.*
- *Соціальна послуга «Послуга з тимчасового відпочинку для батьків або осіб, які їх замінюють, що здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю» – комплекс заходів із забезпечення тимчасового, терміном не більше ніж 30 календарних днів на рік, догляду та виховання дитини з інвалідністю, яка потребує постійного стороннього догляду, за місцем її проживання або перебування, в установі/закладі, що надає соціальні послуги, на період відсутності батьків або осіб, які їх замінюють, що здійснюють догляд за дитиною з інвалідністю, з метою полегшення їх фізичного, психологічного та емоційного навантаження, пов'язаного зі здійсненням довготривалого догляду за дитиною з інвалідністю⁴⁰.*
- *Соціальна послуга «Догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних» – комплексна соціальна послуга, що передбачає організацію забезпечення умов для проживання, наближених до сімейних, формування та підтримку навичок самообслуговування, побутових навичок, необхідних для організації самостійного життя; виховання та розвиток індивідуальних здібностей; сприяння в отриманні освітніх, медичних, реабілітаційних і соціальних послуг. Умови, що наближені до сімейних – це умови, в яких для отримувача забезпечується організація життя та побуту, як у сім'ї, із можливостями брати участь у побутових справах, веденні домашнього господарства, задовольняти індивідуальні потреби, реалізувати свої права та інтереси в атмосфері безпеки, довіри, взаємоповаги, турботи та піклування, та які спрямовуються на повернення до рідної сім'ї / влаштування до сімейних форм виховання / підготовку до самостійного життя та соціальну інтеграцію в суспільство⁴¹.*

³⁶ Дані Держстату, <https://www.ukrstat.gov.ua/>

³⁷ Дошкільна освіта в Україні у 2023. – Державна служба статистики України, https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/osv/osv_rik/dosh_osv_Ukr_2023.xls

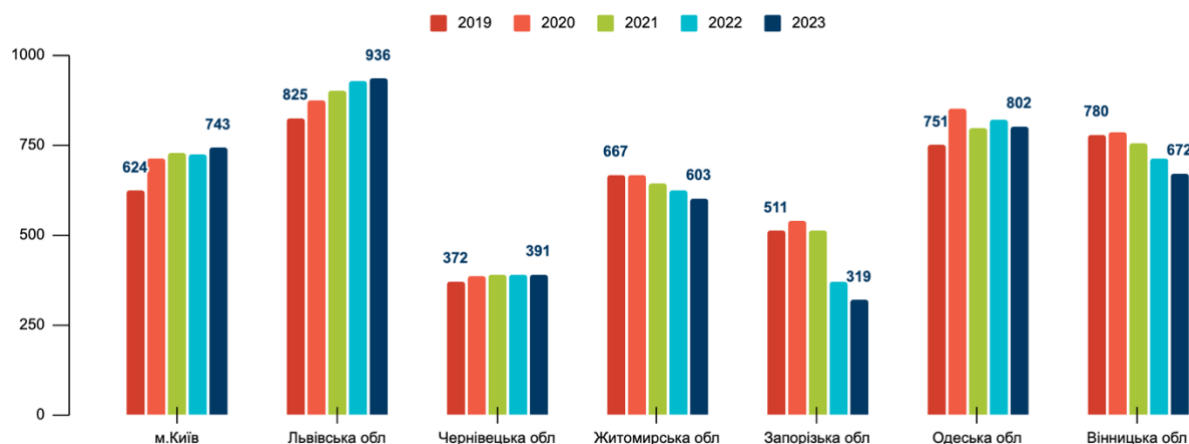
³⁸ Наказ Мінсоцполітики «Про затвердження Державного стандарту догляду вдома» від 13.11.2013 р. № 760, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1990-13#Text>

³⁹ Наказ Мінсоцполітики «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги денного догляду дітей з інвалідністю» від 05.04.2023 р. № 119-Н, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0898-23#Text>

⁴⁰ Наказ Мінсоцполітики «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги тимчасового відпочинку для батьків або осіб, які їх замінюють, що здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю» від 19.01.2021 р. № 13, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0534-21#Text>

⁴¹ Наказ Мінсоцполітики «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги догляду та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних» від 09.03.2021 р. № 115, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0856-21#Text>

Рис. 2. Кількість закладів дошкільної освіти за регіонами, одиниць

Джерело: Держстат

В Україні функціонують переважно державні та комунальні заклади позашкільної освіти, приватних – менше у 24 рази. Станом на кінець 2023 року, в Україні діяло 12 911 закладів позашкільної освіти державної та комунальної форми власності та 541 – приватної та корпоративної. У м. Києві знаходиться 30% закладів приватної та корпоративної форми власності (161 заклад). Враховуючи кількість місць та кількість дітей у відповідних закладах, можна зробити висновок, що державні та комунальні заклади позашкільної освіти заповнені на 86%, а приватні – на 70%⁴². Це може свідчити про нижчий рівень зацікавленості батьків у направленні дітей до приватних закладів через їхню вартість, або про можливу відсутність різниці у якості освітніх послуг у порівнянні з державними закладами.

1.3. Особливості забезпечення побутових потреб сімей з дітьми

Потреби дитини в одязі та засобах гігієни державою забезпечується тільки для новонароджених. За рахунок державного бюджету надається послуга «пакунок малюка». Це одноразова натуральна допомога від держави сім'ям, у яких народилася дитина, або надання грошової компенсації її вартості⁴³. Набір «пакунок малюка» включає понад 90 речей, серед них – підгузки, пелюшки, ковдри, матрац, рушник, засоби гігієни, іграшки тощо⁴⁴. У 2023 році середня вартість одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» або середній розмір грошової компенсації її вартості становив 6 731,5 грн, а чисельність отримувачів – 198,8 тис. осіб⁴⁵. Пакунок малюка – це приклад інструменту, який ефективніше забезпечує потреби завдяки наданню необхідних речей, тоді як грошова компенсація не покриває їхньої фактичної вартості. У 2021 році аудиторів Рахункової палати наголосили, що розмір грошової компенсації вартості «пакунку малюка» (5 000 грн) недостатній для самостійного придбання батьками немовлят повного переліку товарів, які входять до «бебібоксу». При придбанні аналогічних речей у роздріб його вартість фактично збільшується з 5 000 грн до 9 000 грн⁴⁶.

⁴² Дошкільна освіта в Україні у 2023. – Державна служба статистики України, https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/osv/osv_rik/dosh_osv_Ukr_2023.xls

⁴³ Постанова КМУ «Деякі питання надання при народженні дитини одноразової натуральної допомоги "пакунок малюка"» від 25.11.2020 р. № 1180, <https://cutt.ly/1rccxuyE>

⁴⁴ Інформація Міністерства соціальної політики України, <https://www.msp.gov.ua/news/23353.html?PrintVersion>

⁴⁵ Згідно зі звітом про виконання паспорту бюджетної програми «Соціальний захист дітей та сім'ї» на 2023 рік

⁴⁶ Інформація з сайту Рахункової палати, <https://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=1116>

Окремою проблемою є відсутність адресних інструментів, які б допомагали сім'ям з дітьми дошкільного та шкільного віку у забезпеченні одягом та гігієною. Єдиний ідентифікований інструмент – соціальна послуга «Натуральна допомога», яка передбачає надання продуктів харчування, предметів і засобів особистої гігієни, санітарно-гігієнічних засобів та засобів догляду, одягу, взуття й інших предметів першої необхідності. Отримувачем цієї послуги можуть бути малозабезпечені особи⁴⁷. Також соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям має реагувати на відповідні потреби дітей. Адже під час призначення соціальної допомоги враховується прожитковий мінімум для дітей, що формується зокрема за рахунок непродовольчих товарів. Відповідні норми для дітей різного віку встановлюються урядом⁴⁸. У 2023 році середньомісячний розмір допомоги на одну малозабезпечену сім'ю становив 5 498,7 грн⁴⁹. Проте, на думку KSE Institute законодавчо встановлений прожитковий мінімум, від розміру якого розраховується допомога, не відповідає рівню фактичного прожиткового мінімуму⁵⁰. Отже, розмір соціальної допомоги не може задовольнити потреби сімей з дітьми.

Держава централізовано забезпечує потреби в харчуванні в закладах освіти тільки для дітей, що постраждали від Чорнобильської катастрофи, задоволення потреб дітей з інших вразливих груп є відповідальністю місцевих органів влади. Безкоштовне харчування передбачено для дітей-сиріт; дітей, позбавлених батьківського піклування; дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються у спеціальних та інклюзивних класах (групах); дітей із сімей, які отримують допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям»; учнів закладів освіти, відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»; дітей із числа внутрішньо переміщених осіб; дітей, які мають статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів; дітей із сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, осіб інших категорій, визначених законодавством та/або рішенням органу місцевого самоврядування⁵¹. Проте з бюджету Мінсоцполітики фінансуються лише видатки на харчування дітей, які постраждали від Чорнобильської катастрофи. Середній розмір витрат на забезпечення безплатним харчуванням однієї потерпілої дитини у 2023 році становив 63 грн на день⁵². У випадку, якщо дитина, яка потерпіла внаслідок аварії на ЧАЕС, не харчується в навчальному закладі, на неї виплачують грошову компенсацію⁵³. Дітям-потерпілим, які не харчуються в середніх загальноосвітніх школах, професійно-технічних закладах освіти, а також студентам коледжів та технікумів (училищ), розташованих на територіях радіоактивного забруднення, дітям, які є інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, за всі дні, коли вони не відвідували ці заклади, до досягнення повноліття також виплачується грошова компенсація. Розмір компенсації фіксований і становить для дітей у віці від 6 до 10 років – 360 грн, від 11 до 14 років – 370 грн, від 15 до 18 років – 380 грн на місяць пропорційно навчальним дням, в які діти не харчувалися⁵⁴. Оскільки відсутній прямий взаємозв'язок між потребами дітей та Чорнобильською катастрофою, та враховуючи давність трагедії (відбулася 38 років тому), релевантність і механізм призначення таких виплат необхідно переглянути.

⁴⁷ Наказ Мінсоцполітики «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги натуральної допомоги» від 02.02.2021 р. № 147, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0589-21#Text>

⁴⁸ Постанова КМУ «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» від 11.10.2016 р. № 780, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF#Text>

⁴⁹ Згідно зі звітом про виконання паспорту бюджетної програми «Підтримка малозабезпечених сімей» на 2023 рік

⁵⁰ Підвищення ефективності використання прожиткового мінімуму як інструменту подолання бідності в Україні (аналітична записка). - KSE Institute, <https://cutt.ly/frccj52c>

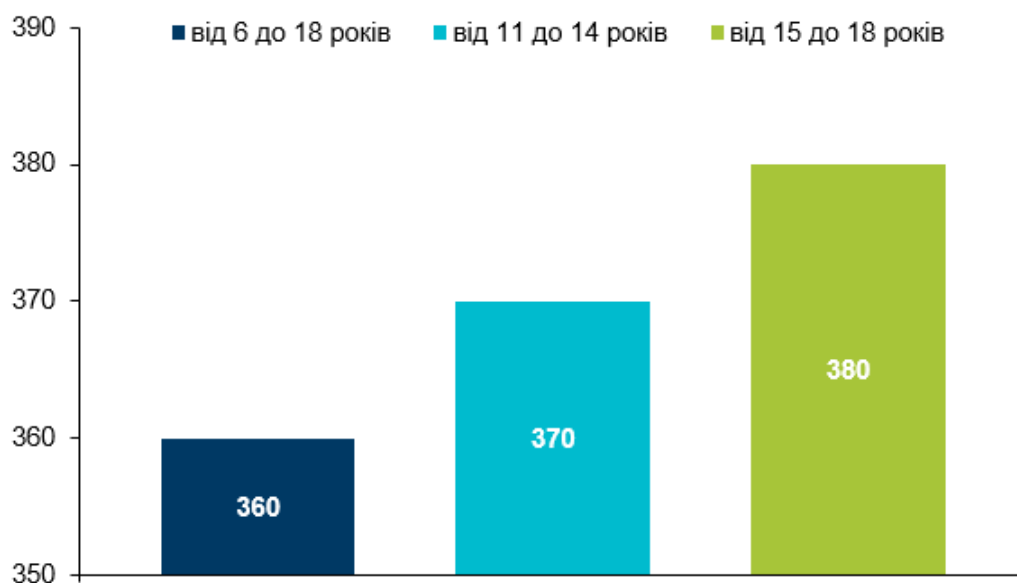
⁵¹ Постанова КМУ «Про затвердження норм та Порядку організації харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку» від 24.02.2021 р. № 305, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2021-%D0%BF#Text>

⁵² Згідно зі звітом про виконання паспорту бюджетної програми «Соціальний захист громадян, які потрапили у складні життєві обставини» на 2023 рік

⁵³ П. 11 ст. 30 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28.02.1991 р. № 796-XII, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text>

⁵⁴ Постанова КМУ «Про порядок та розміри компенсаційних виплат дітям, які потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 08.02.1997 р. № 155, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-97-%D0%BF#Text>

Рис. 3. Розмір компенсації для дітей, які не харчуються в середніх загальноосвітніх школах, професійно-технічних закладах освіти, а також студентам коледжів та технікумів (училищ), розташованих на територіях радіоактивного забруднення, та дітям, які є інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, грн

Джерело: постанова Кабінету Міністрів України від 08 лютого 1997 року № 155 «Про порядок та розміри компенсаційних виплат дітям, які потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи»

У 2024 році було запроваджене безоплатне харчування для учнів початкових класів. Для цього з державного бюджету виділено та передано місцевим громадам у формі субвенції 2 мільярди грн⁵⁵. Наразі в державному бюджеті на 2025 рік заплановано лише 100 мільйонів грн. на безоплатне харчування. Водночас розмір видатків має бути збільшено до близько 2,9 млрд грн за рахунок коштів, які надійдуть до державного бюджету після коригування положень Угоди між Україною та Європейською Комісією «Підтримка швидкого відновлення України».

1.4. Особливості забезпечення потреб із соціалізації та медичної підтримки

Для дітей передбачені соціальні послуги щодо адаптації та психологічної підтримки, проте вони більше орієнтовані на усунення вже наявних проблем, ніж на запобігання їх виникненню. Нормативно передбачено ряд соціальних послуг, які спрямовані на дітей із вразливих груп для їх психологічної реабілітації та адаптації⁵⁶. Також шляхом функціонування мережі спеціалізованих служб підтримки осіб надається допомога дітям, що постраждали від домашнього насильства. Проте ці заходи переважно зосереджені на подоланні вже наявних психологічних проблем та труднощів соціалізації. Натомість відсутні ефективні інструменти, спрямовані на профілактику та усунення першопричин, які можуть призвести до таких негативних станів.

⁵⁵ В Україні запровадили безоплатне харчування для учнів початкових класів на 2024 рік. –

Урядовий портал, <https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukraini-zaprovadyly-bezoplatne-kharchuvannya-dlia-uchniv-pochatkovykh-klasiv-na-2024-rik>

⁵⁶ Наказ Мінсоцполітики «Про затвердження Класифікатора соціальних послуг» від 23.06.2020 р. № 429, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text>

- Соціальна послуга «Соціальний супровід сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування» – комплекс заходів, що передбачає допомогу у створенні та підтримці позитивного соціально-психологічного клімату в сім'ї, адаптацію дитини в нових умовах, створення належних умов для забезпечення індивідуальних потреб кожної дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, у розвитку та вихованні, захист майнових, житлових та інших прав дитини, сприяння навчанню та розвитку дитини, допомогу у зміцненні/відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків, у створенні та забезпеченні умов для пріоритетного права дитини на усунування, підготовку дитини до виходу із сім'ї, в тому числі до самостійного життя⁵⁷.
- Соціальна послуга «Соціальна адаптація» – комплекс заходів, що здійснюються протягом строку, необхідного для процесу активного гармонійного пристосування осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі осіб похилого віку, осіб з інвалідністю, осіб, які перебували у спеціалізованих або інтернатних закладах, осіб, які відбули покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк, до змінених умов соціального середовища, спрямованих на усунування/пристосування обмежень життєдіяльності для підтримки соціальної незалежності, збереження та продовження їхньої соціальної активності⁵⁸.
- Соціальна послуга «Соціально-психологічна реабілітація» – полягає у забезпеченні короткотермінового проживання, проведенні психологічного консультування та психолого-педагогічної корекції, розвитку, формування та підтримки соціальних навичок, поверненні дитини до біологічної родини. Безпосередні отримувачі: діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; особи з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; діти з поведінковими порушеннями через розлучення батьків; діти та дорослі, які зазнали жорстокого поводження; діти та дорослі, які постраждали від домашнього насильства; діти та дорослі, які перебувають/перебували у спеціалізованих або інтернатних закладах, після довготривалого лікування/перебування в медичних закладах. Надається стаціонарно або напівстаціонарно у приміщенні надавача.

Лікування забезпечується за рахунок виплат важкохворим дітям, а путівки надаються для дітей із вразливих груп. За рахунок коштів державного бюджету, головним розпорядником якого є Міністерство соціальної політики України, надається грошова допомога для тяжкохворих дітей, яким не встановлено інвалідність. Середньомісячний розмір допомоги на одну дитину віком до 6 років у 2023 році становив 4 575,5 грн, а на одну дитину віком від 6 до 18 років – 5 633,2 грн⁵⁹. Оздоровлення та відпочинок забезпечуються шляхом придбання путівок до дитячого центру «Артек». У 2023 році вартість такої путівки на 21 добу становила 18 864,3 грн. Всього було видано 4 445 путівок⁶⁰. Отримувачем бюджетних коштів є один з батьків (особа, яка його/її замінює) дитини, місце проживання якої задекларовано/зареєстровано на території Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Київської, Луганської, Миколаївської, Сумської, Харківської, Херсонської та Чернігівської областей, що виховується в малозабезпеченій сім'ї та належить до таких категорій, як дитина з інвалідністю (здатна до самообслуговування) або дитина з багатодітною сім'ї⁶¹.

⁵⁷ Наказ Мінісоцполітики «Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування» від 11.08.2017 р. № 1307, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1089-17#Text>

⁵⁸ Наказ Мінісоцполітики «Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації» від 18.05.2015 р. № 514, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15#top>

⁵⁹ Згідно зі звітом про виконання паспорту бюджетної програми «Соціальний захист дітей та сім'ї» на 2023 рік

⁶⁰ Згідно зі звітом про виконання паспорту бюджетної програми «Оздоровлення і відпочинок дітей, які потребують особливої уваги і підтримки, в дитячих оздоровчих таборах МДЦ «Артек», ДЦ «Молода гвардія» і в дитячих закладах вищої категорії, що містяться в Державному реєстрі майнових об'єктів оздоровлення та відпочинку дітей та розташовані в карпатському регіоні» на 2023 рік

⁶¹ Постанова КМУ «Деякі питання реалізації експериментального проекту з організації оздоровлення і відпочинку дітей, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки, в дитячих оздоровчих таборах державних підприємств «Міжнародний дитячий центр «Артек», «Український дитячий центр «Молода гвардія» і в дитячих

1.5. Особливості забезпечення потреб в освіті та навчанні дітей

Освітні потреби дітей покриваються за рахунок соціальних послуг та стипендій для студентів. Соціальні послуги спрямовані на забезпечення прав дітей з інвалідністю у реалізації права на освіту через надання підтримки у пересуванні, комунікації, соціалізації. Мінсоцполітики України покриває потреби у освіті за рахунок надання соціальних стипендій. Право на соціальні стипендії мають студенти (курсанти), які навчаються за державним замовленням, не мають академічної заборгованості, не перебувають в академічній відпустці та належать до однієї з 14 категорій, серед яких діти-сироти, діти з інвалідністю, діти зареєстровані як внутрішньо переміщені особи (до закінчення навчання у такому закладі, але не довше ніж до досягнення ними 23 років)⁶². Розмір соціальних стипендій варіюється залежно від віку та статусу дитини. Найменший розмір соціальної стипендії у 2023 році становив 890 грн (для студентів (курсантів) закладів фахової передвищої освіти), а найбільший – 6 375 грн (стипендії Верховної Ради України студентам закладів фахової передвищої та вищої освіти з числа дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування у 2023 році)⁶³. Оскільки право на призначення виплати виникає на підставі статусу студента (курсанта), без урахування реальної потреби у виплаті чи підтримці, пропонується надавати таку допомогу лише після оцінки фінансового та майнового стану сім'ї.

- Соціальна послуга «Догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних» – це комплексна послуга, яка, крім іншого, сприяє в отриманні освітніх послуг. Вона надається стаціонарно в приміщенні надавача соціальних послуг⁶⁴.
- Соціальна послуга «Супровід під час інклюзивного навчання» – комплекс заходів, спрямованих на забезпечення повної та ефективної участі отримувача соціальної послуги в освітньому процесі шляхом надання підтримки та допомоги у пересуванні, самообслуговуванні, комунікації, харчуванні, орієнтації у просторі, а також на забезпечення безпеки у приміщенні, на території закладу дошкільної освіти, закладу освіти для здобуття повної загальної середньої освіти, на іншій території під час екскурсій, навчальних поїздок, інших заходів, передбачених освітнім процесом. Надається впродовж навчального року у приміщенні, на території закладу освіти, на іншій території під час проведення заходів у рамках освітнього процесу⁶⁵.
- Соціальна послуга «Персональний асистент» надається для дітей з інвалідністю, що мають виражену та значну ступінь обмеження життєдіяльності, і полягає у сприянні забезпеченню освітніх прав.

Непрямі витрати на освіту (підручники, одяг, приладдя, культурні та спортивні секції) зазвичай поза підтримкою в Україні. Витрати, пов'язані з освітою дітей, є додатковим фінансовим зобов'язанням для сімей. Освітній пакет (BuT) в Німеччині надає фінансову допомогу сім'ям з низьким доходом для покриття витрат на освіту і участь у культурних заходах дітей. Допомога доступна для сімей, які отримують соціальну допомогу або мають низький дохід. Розмір допомоги покриває витрати на шкільні матеріали, екскурсії, гуртки, спортивні заходи та харчування в школі. Програму адмініструють місцеві органи соціального захисту, а фінансування забезпечується через федеральний та місцевий бюджети⁶⁶.

закладах оздоровлення та відпочинку вищої категорії, що містяться в Державному реєстрі майнових об'єктів оздоровлення та відпочинку дітей та розташовані в карпатському регіоні, за принципом "гроші ходять за дитиною"» від 09.05.2023 р. № 462, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-2023-%D0%BF/ed20230509#Text>

⁶² Постанова КМУ «Деякі питання виплати соціальних стипендій студентам (курсантам) закладів фахової передвищої та вищої освіти» від 28.12.2016 р. № 1045, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-2016-%D0%BF#top>

⁶³ Згідно зі звітом про виконання паспорту бюджетної програми «Соціальний захист громадян, які потрапили у складні життєві обставини» на 2023 рік

⁶⁴ Наказ Мінсоцполітики «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги догляду та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних» від 09.03.2021 р. № 115, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0856-21#top>

⁶⁵ Наказ Мінсоцполітики «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання» від 23.12.2021 р. № 718, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0072-22#top>

⁶⁶ Bildung & Teilhabe. - Familienportal, <https://familienportal.de/familienportal/familienleistungen/bildung-und-teilhabe>

Діти з особливими освітніми потребами мають підвищений ризик опинитися поза освітнім процесом, що враховує їхні індивідуальні потреби. Станом на кінець 2023 року з 60 607 дітей з особливими освітніми потребами, лише 13 281 дитина або 22% навчаються в інклюзивних групах. Найбільша кількість таких дітей проживає у Дніпропетровській області (9 353 особи) та в м. Київ (6 227 осіб). Проте лише 706 дітей (8%) у Дніпропетровській області та 755 (12%) у м. Київ навчаються в інклюзивних групах. У Київській області відповідна частка дітей є більшою і становить 31%: із 4 794 дітей 1 483 навчаються в інклюзивних групах. У той самий час у Івано-Франківській області з 1 019 дітей в інклюзивних класах навчаються 673 дитини або 66%⁶⁷. Відповідний дисбаланс впливає на вразливість дитини та її розвиток залежно від регіону, де вона проживає.

1.6. Інші допоміжні виплати для сімей з дітьми

Для сімей з дітьми держава також надає ряд грошових допомог, які можуть бути використані для покриття потреб на власний вибір. Відповідні виплати прив'язані до статусу дитини та не мають обмежень щодо напрямів використання коштів. Відповідно до законодавства, держава надає такі види допомоги для сімей з дітьми (див. розділ 3):

- допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- допомога при народженні дитини, одноразова натуральна допомога «пакунок малюка»;
- допомога при усиновленні дитини;
- допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
- тимчасова державна допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме;
- допомога на дітей, які виховуються в багатодітних сім'ях;
- допомога на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя;
- допомога на дітей самотнім матерям;
- допомога на важкохворих дітей⁶⁸;
- допомога для малозабезпечених сімей.

Право на допомогу при народженні має один із батьків дитини, опікун (усиновлювач), які постійно проживають разом з дитиною та перебуватимуть у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Допомога при народженні дитини становить 41 280 грн. Частина її виплачується одноразово в сумі 10 320 грн, решта – протягом 36 місяців по 860 грн на місяць⁶⁹.

До виплат для підтримки сімей з дітьми можна також віднести виплату тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме. У 2023 році середньомісячний розмір

⁶⁷ Дані Держстату, <https://www.ukrstat.gov.ua/>

⁶⁸ Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 р. № 2811-XII, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#top>

⁶⁹ Те саме

такої допомоги становив 1 789 грн для дітей до 6 років, а від 6 до 18 років – 2 162,7 грн⁷⁰.

Щодо виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, то у 2023 році середньомісячний розмір такої допомоги на одну дитину (у тому числі на дитину з інвалідністю) становив 7 759,5 грн⁷¹.

Держава також надає допомогу на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях. Потенційні отримувачі допомоги – сім'ї, у яких виховується троє та більше дітей. Допомога призначається на третю і кожную наступну дитину до досягнення нею 6-річного віку. Розмір щомісячної допомоги на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях, – 2 153,4 грн⁷².

Крім відсутності унормованої вимоги використання коштів на дитячі потреби, такі виплати, як допомога на дітей одиноким матерям та багатодітним сім'ям призначаються за статусом (одинокі, багатодітні), без визначення реальної потреби у виплаті чи підтримці.

⁷⁰ Згідно зі звітом про виконання паспорту бюджетної програми «Соціальний захист дітей та сім'ї» на 2023 рік

⁷¹ Те саме

⁷² Те саме

РОЗДІЛ 2. МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ПІДТРИМКИ ОКРЕМИХ СІМЕЙ З ДІТЬМИ

У рамках дослідження було класифіковано базові потреби дітей (сімей з дітьми) за чотирма ознаками – віком, сферами життєдіяльності, пріоритетністю для дитини та рівнем покриття (задоволення). Такий підхід обумовлений необхідністю системного аналізу та врахування потреб дітей з огляду на їхні вікові особливості, специфіку різних сфер життя, нагальність потреб, а також він дозволяє ідентифікувати й усунути прогалини у їх задоволенні.

Базові потреби за віковими групами: 0-3 роки, 3-6 років, 6-14 років, 14-18 років. Класифікація потреб за віковими групами враховує особливості розвитку дітей на різних етапах їхнього життя. Це дозволяє підібрати найбільш оптимальні інструменти підтримки для забезпечення інтересів дитини, її гармонійного розвитку та адаптації у суспільстві. Потреби дітей змінюються залежно від їхнього віку та етапу розвитку. Наприклад, у наймолодшій віковій групі (0-3 роки) основними потребами є належне харчування, медичне забезпечення, догляд тощо, що забезпечують фізичний розвиток і виживання дитини. У віковій групі 6-14 років пріоритетами, окрім фізіологічних, стають освіта, соціалізація та доступ до культурних і спортивних заходів, що формують особистість та соціальні навички дитини. Для дітей віком 14-18 років важливого значення набувають психологічна допомога та соціалізація, освіта, спорт і культура.

Базові потреби за сферами: харчування, медицина, догляд, освіта, соціальна та психологічна підтримка, одяг та інші речі, спорт та культура, проїзд, відпочинок та оздоровлення. Класифікація потреб за сферами дозволяє детально розглянути різні аспекти життя сімей з дітьми, розподіляючи їх на конкретні категорії. Такий підхід сприяє цільовому втручання в різні сфери та дає можливість адресно вирішувати конкретні проблеми і підвищувати загальний добробут дітей. Наприклад, сфера освіти включає потреби в якісному навчанні, доступі до навчальних ресурсів, актуальній позашкільній освіті, онлайн-навчанні тощо, тоді як сфера охорони здоров'я охоплює доступ до медичного обслуговування, профілактики та діагностики захворювань, забезпечення ліками, вакцинації. Розподіл за сферами допомагає у формуванні комплексних програм підтримки дітей, враховуючи всі аспекти їхнього життя.

Базові потреби за пріоритетністю: пріоритетні та непраіоритетні. Частина потреб є більш нагальними, ніж інші. Наприклад, забезпечення харчуванням та доступ до якісної охорони здоров'я є пріоритетними для виживання, тоді як потреби в освіті, спорті та культурі можуть бути віднесені до категорії бажаних та довгострокових пріоритетів. Така класифікація дозволяє більш ефективно планувати ресурси і заходи підтримки. Окрім цього, такий підхід дозволяє сконцентрувати увагу на найнеобхіднішому в кризових ситуаціях та планувати комплексну підтримку за звичайних умов. Держава має забезпечувати задоволення базових потреб дитини, які є критичними для її розвитку та виживання, оскільки виступає гарантом прав та свобод, добробуту всіх дітей в Україні. Непраіоритетні потреби можуть задовольнятися органами місцевого самоврядування або за рахунок власних коштів сімей. Проте варто розрізняти забезпечення доступу до потреб та забезпечення їх задоволення. Діти мають бути забезпечені доступом до всього спектра необхідних послуг і підтримки, однак їхнє практичне задоволення може покладатися на різних суб'єктів: пріоритетні потреби має покривати держава, менш пріоритетні – інші інституції або приватні особи.

Базові потреби за покриттям: покриті та непокриті. Класифікація за покриттям дозволяє ідентифікувати прогалини у забезпеченні потреб дітей та сімей з дітьми. Це важливо для оцінки поточного стану підтримки та визначення напрямів, які потребують додаткових ресурсів або уваги. Наприклад, якщо певна сфера має велику кількість непокритих потреб, це свідчить про необхідність розробки нових або коригування як окремих існуючих програм допомоги, так і всієї політики загалом. Така класифікація сприяє оптимізації розподілу ресурсів та покращенню системи підтримки дітей, зосереджуючи зусилля на найуразливіших аспектах їхнього життя.

Визначення базових потреб дітей за віковими групами, сферами, пріоритетністю та рівнем покриттям дозволило створити основу для аналізу програм підтримки сімей з дітьми. На основі цієї класифікації було проведено моделювання ситуацій (кейсів), що дає змогу детальніше вивчити специфіку реальних потреб сімей із дітьми в різних життєвих умовах. Такі кейси дозволяють ідентифікувати прогалини у забезпеченні підтримки, оцінити дієвість чинних інструментів і сформулювати рекомендації для вдосконалення політики у сфері соціального захисту. Крім того, це сприяє адаптації державних і місцевих програм до конкретних обставин, створюючи передумови для адресної допомоги й забезпечення гармонійного розвитку дітей.

За допомогою аналізу інструментів підтримки сімей з дітьми вдалося виявити окремі групи, які отримують непропорційно більшу кількість допомоги. До таких груп відносяться діти, що перебувають під опікою та піклуванням, діти з інвалідністю, діти із малозабезпечених сімей. З огляду на це створено моделі наявних та необхідних інструментів підтримки для таких типів сімей (Додаток 2):

- **Кейс 1.** Дитина, яка перебуває під опікою повнолітньої сестри (не малозабезпечена, проте опікунка проживає сама та має 8-годинний робочий день).
- **Кейс 2.** Дитина з інвалідністю, яка проживає з батьками.
- **Кейс 3.** Дитина з малозабезпеченої сім'ї.

У проведеному моделюванні кейсів було розглянуто потреби та їх забезпечення для дітей різних вікових категорій: до 3-х років, від 3-х до 6-ти, від 6-ти до 14-ти, та від 14-ти до 18-ти років. У цьому звіті для сімей кожного кейсу описано найбільш загальні потреби, враховуючи, що деякі з них можуть бути схожими для різних вікових груп.

Аналіз кейсу 1. Дитина, яка перебуває під опікою повнолітньої сестри (не малозабезпечена, проте опікунка проживає сама та має 8-годинний робочий день)

Виховання дитини особою, що не є біологічним батьком або матір'ю, може супроводжуватися додатковими труднощами, оскільки роль опікуна не завжди є усвідомленим та підготовленим вибором. В умовах війни для України це питання є особливо актуальним, адже багато дітей залишаються сиротами внаслідок бойових дій та обстрілів цивільної інфраструктури. За даними Національної соціальної сервісної служби України, станом на липень 2024 року кількість дітей, які стали сиротами внаслідок бойових дій, становила 11,7 тис. осіб. Потребу у підтримці виховання дитини забезпечує соціальна послуга із соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування. У рамках надання цієї послуги передбачено: консультування прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів, піклувальників щодо їхньої ролі у подоланні дитиною відчуття втрати; психологічна підтримка прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів,

підпільників щодо розвитку та виховання дітей шляхом залучення їх до участі у тренінгах, лекціях, групах підтримки, інших заходах⁷³.

Опікуни, що виховують дітей у віці до 3-х років першочергово потребують підтримки у харчуванні дітей. Для опікунів має бути забезпечений безперешкодний доступ до суміші та молочної кухні. Наразі відсутній доступ на системному рівні до молочної кухні. Відповідні підприємства функціонують лише у окремих містах, таких як Вінниця, Хмельницький, Херсон.

Для батьків/опікунів дітей до 6-ти років є потреба у власній соціалізації та догляді за дітьми, поки відсутня можливість догляду у школах. Для соціалізації батьків відсутні заклади чи заходи, куди вони можуть прийти з дітьми та обмінюватися досвідом виховання чи відпочивати. Це не є критичною потребою, що має забезпечуватися за рахунок бюджетних коштів, проте можливість її реалізації мусить бути доступною, навіть власним коштом. Іншою потребою, яка вже вимагає втручання держави, є забезпечення догляду за дітьми, поки вони не підуть до школи. Лише частково ця потреба забезпечується послугою «муніципальна няня» та соціальною послугою з догляду та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних.

Аналіз кейсу 1 показує, що опікуни дітей, які виховують їх без підтримки зі сторони інших родичів, стикаються з низкою системних викликів, зокрема відсутністю доступу до базового харчування та недостатньою підтримкою у набутті навичок виховання. Попри існування соціальних послуг, таких як супровід сімей з дітьми-сиротами і послуга «муніципальна няня», їх доступність та ефективність залишаються обмеженими. Це вказує на потребу у вдосконаленні програм підтримки, зокрема створенні доступних рішень для догляду за дітьми та організації простору для соціалізації опікунів, що сприятиме їх адаптації та покращенню якості життя.

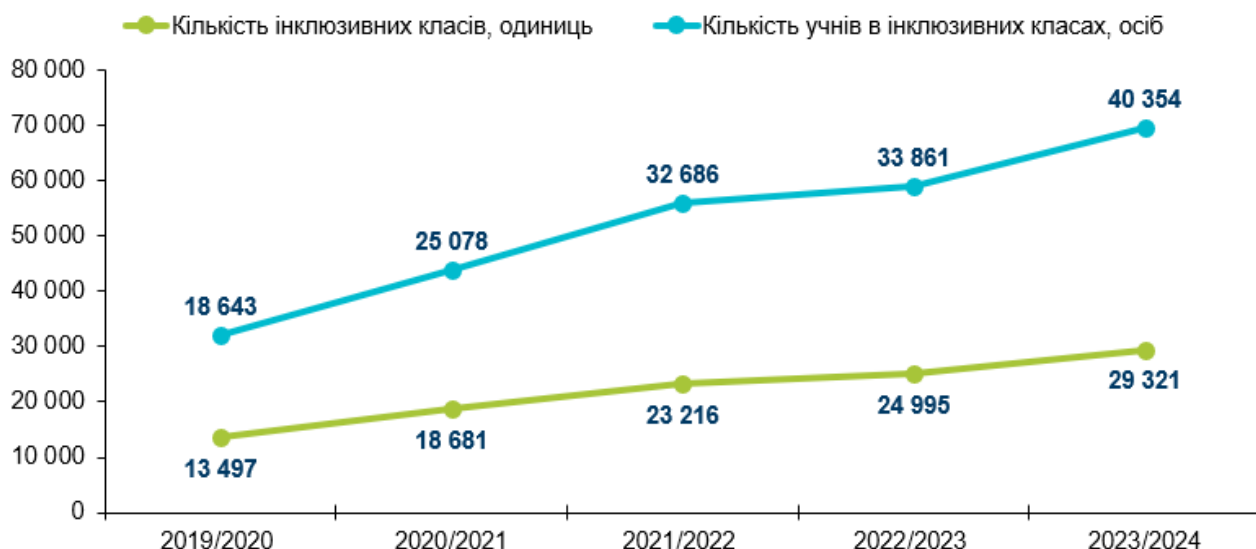
Аналіз кейсу 2. Дитина з інвалідністю, яка проживає з батьками

Забезпечення догляду та виховання дітей з інвалідністю є критичною проблемою, особливо для дітей до 6 років. Наявність дошкільних/шкільних закладів освіти частково вирішує проблему з доглядом, адже діти більшу частину дня перебувають під наглядом вихователів/учителів. Водночас для дітей з інвалідністю та дітей з особливими освітніми потребами такий догляд є менш доступною опцією. Хоча з кожним роком кількість дітей з особливими освітніми потребами, які забезпечені відповідними послугами, зростає завдяки розширенню мережі інклюзивних класів, у створенні належних умов для них все ще залишаються суттєві прогалини. У 2023 році лише 21% опитаних директорів (керівників) повідомили, що в їхніх закладах (підрозділах) дошкільної освіти повністю створені умови для дітей з особливими освітніми потребами. Не пристосованими інфраструктурно залишаються заклади загальної середньої освіти, адже у 77,6% закладів забезпечено безперешкодний доступ до першого поверху, і всього у 0,8% – до другого. Також майже 20% вихователів і 13,7% директорів повідомили про потребу в асистенті для дитини. Про закупівлю корекційного обладнання для дітей з особливими освітніми потребами, які здобувають дошкільну освіту в інклюзивних групах, наголосили близько 30% очільників закладів освіти. Проте удвічі більше, 62% директорів (керівників), зауважили, що мають потребу в закупівлі такого обладнання⁷⁴.

⁷³ Державний стандарт щодо соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1089-17#top>

⁷⁴ Статистичні дані Міністерства освіти і науки України, <https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani>

Рис. 4. Порівняння кількості учнів в інклюзивних класах з кількістю інклюзивних класів в Україні

Джерело: Міністерство освіти та науки України⁷⁵

Аналіз кейсу 2 демонструє, що послуги з догляду та виховання дітей з інвалідністю є критичною проблемою, оскільки більшість шкіл не мають належної інфраструктури для їх підтримки, а кількість інклюзивних класів все ще недостатня. Попри збільшення кількості інклюзивних груп, багато закладів освіти не забезпечені корекційним обладнанням, а також виникає потреба в асистентах для дітей.

Аналіз кейсу 3. Дитина із малозабезпеченої сім'ї

Малозабезпечені сім'ї, через економічну вразливість, мають додаткові бар'єри для задоволення потреб дітей. Потреби дітей із малозабезпечених сімей істотно не відрізняються від потреб інших сімей з дітьми, проте непропорційний рівень доходу і необхідних витрат родини може стати перешкодою для задоволення частини дитячих потреб. Саме тому на державному та місцевому рівні має надаватися підтримка для таких сімей. Передбачено, що діти із сімей, які отримують допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» мають право на безкоштовне харчування⁷⁶. Також окремі категорії дітей із малозабезпечених сімей мають право на оздоровлення та відпочинок⁷⁷. Інші потреби, теоретично, можуть бути задоволені за рахунок державної соціальної допомоги для малозабезпечених сімей. Проте розмір відповідних виплат не зможе покрити потреби в одязі, доступі до спортивних, культурно-мистецьких гуртків, психологічної допомоги за необхідністю та інших. Середньомісячний розмір допомоги на одну малозабезпечену сім'ю у 2023 році становив 5 498,7 грн, тоді як фактичний прожитковий мінімум на одну особу у 2023 році досяг 5 795 грн (з урахуванням мінімального набору продуктів харчування, непродовольчих товарів, житлово-комунальних послуг, послуг транспорту, зв'язку та культури), що на 5% більше. Враховуючи, що середній розмір домогосподарства в Україні у 2023 році становить 2,3 особи, цих коштів недостатньо для задоволення основних потреб.

⁷⁵ Статистичні дані Міністерства освіти і науки України, <https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani>

⁷⁶ Постанова КМУ «Про затвердження норм та Порядку організації харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку» від 24.03.2021 р. № 305, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2021-%D0%BF#Text>

⁷⁷ Постанова КМУ «Деякі питання реалізації експериментального проекту з організації оздоровлення і відпочинку дітей, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки, в дитячих оздоровчих таборах державних підприємств "Міжнародний дитячий центр "Артек", "Український дитячий центр "Молода гвардія" і в дитячих закладах оздоровлення та відпочинку вищої категорії, що містяться в Державному реєстрі майнових об'єктів оздоровлення та відпочинку дітей та розташовані в карпатському регіоні, за принципом "гроші ходять за дитиною"» від 09.05.2023 р. № 462, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-2023-%D0%BF#top>

Результати аналізу кейсу 3 показали, що малозабезпечені сім'ї стикаються з труднощами у задоволенні базових потреб дітей через недостатній рівень доходів. Державна допомога лише частково покриває ці потреби, тому важливо розвивати альтернативні форми підтримки. Для задоволення потреб в одязі мають функціонувати гуманітарні центри збору (обміну), де будуть доступні одяг, взуття, іграшки, засоби гігієни (підгузки, серветки).

У трьох описаних кейсах заклад середньої освіти (далі – школа) виступає центральним елементом системи життєдіяльності дитини, орієнтовно з 6 до 16 років, та пов'язаний із задоволенням багатьох потреб. Школа частково задовольняє потреби з догляду, переважно під час навчання дитини, але це також може здійснюватися у позанавчальний час та під час канікул. Школа може забезпечувати потреби в харчуванні для окремих категорій дітей із вразливих груп безкоштовно, або частково/повністю за рахунок батьків для інших категорій дітей. Крім класичної освіти, школа може також задовольняти потреби у спортивному і культурному розвитку, просвітництві. Разом з тим відвідування закладів освіти може і спричиняти додаткові потреби, наприклад, у транспортуванні. Визначено, що учні, які проживають на відстані понад 2 км від школи, мають бути забезпечені підвезенням до закладу освіти⁷⁸. Проте на практиці виконання цієї вимоги ставиться під сумнів та потребує додаткового дослідження.

Проведений аналіз кейсів свідчить про те, що задоволення потреб дітей із вразливих категорій (малозабезпечені сім'ї, діти з інвалідністю, діти під опікою) вимагає комплексного підходу та адресних рішень. Наявні механізми підтримки частково задовольняють базові потреби, проте залишаються суттєві прогалини, усунення яких потребує додаткових ресурсів і вдосконалення інструментів підтримки. Для більш ефективної допомоги варто покращити доступ до послуг освітньої, соціальної і гуманітарної сфер, забезпечити інклюзивну інфраструктуру та впроваджувати альтернативні моделі підтримки. Такий підхід сприятиме покращенню добробуту дітей, зменшенню соціальних нерівностей і підвищенню ефективності соціальної політики.

⁷⁸ Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Санітарного регламенту для закладів загальної середньої освіти» від 25.09.2020 р. № 2205, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1111-20#Text>

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ВИДАТКІВ МІНІСТЕРСТВА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ, ЩО СПРЯМОВАНІ НА ПІДТРИМКУ СІМЕЙ З ДІТЬМИ

Потреби сімей з дітьми перетинаються в різних сферах життєдіяльності суспільства, а отже, їхня підтримка охоплюється політиками багатьох міністерств. Міністерство освіти і науки України визначає перспективи і пріоритетні напрями розвитку, забезпечує умови для здобуття дошкільної та шкільної освіти⁷⁹. Міністерство охорони здоров'я забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я (яка охоплює і потреби дітей), а також затверджує норми харчування для дітей у закладах дошкільної освіти⁸⁰. Міністерство оборони України забезпечує соціально-економічний і правовий захист сімей військовослужбовців та військово-патріотичне виховання⁸¹. Органи державної влади та місцевого самоврядування також залучені до реалізації заходів, спрямованих на підтримку сімей з дітьми. У 2023 році на соціальний захист сім'ї, дітей та молоді було спрямовано 27,3 млрд грн: 24,3 млрд грн – з державного бюджету та 3,0 млрд грн – з місцевих⁸².

Мінсоцполітики є центральним органом, що відповідає за підтримку сімей з дітьми. Міністерство забезпечує формування та реалізацію державної політики, яка охоплює питання сім'ї та дітей, оздоровлення і відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей, запобігання і протидії домашньому насильству, дотримання прав дітей⁸³. Мінсоцполітики, в першу чергу, фокусується на вразливих групах населення, але в рамках формування політики підтримки сімей з дітьми охоплює також сім'ї, які не мають спеціального статусу. Це створює залежність від ефективної взаємодії з іншими міністерствами, такими як Міністерство освіти і науки чи Міністерство охорони здоров'я.

Соціальні послуги забезпечують широкий спектр підтримки для сімей з дітьми, проте наразі неможливо сформувати оцінку їх ефективності. Під час дослідження було ідентифіковано 17 соціальних послуг, які адресно спрямовані на дітей або сім'ї з дітьми (Додаток 3). Проте через недостатній централізований моніторинг їх якості та ефективності складно простежити в якому обсязі, кому вони надаються та як задовольняють потреби користувачів⁸⁴. Окремою проблемою є неможливість визначити вартість послуг, а отже й обсяг коштів, що спрямовується на підтримку сімей з дітьми через соціальні послуги.

Мінсоцполітики фінансує видатки щодо надання підтримки сім'ям з дітьми за різними бюджетними програмами. У 2023 році видатки спрямовувались на дітей в рамках реалізації 5 з 14 бюджетних програм міністерства. Крім профільної бюджетної програми «Соціальний

⁷⁹ Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України» від 16.10.2014 р. № 630, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#top>

⁸⁰ Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України» від 25.03.2015 р. №267, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF#Text>

⁸¹ Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство оборони України» від 26.11.2014 р. № 671, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#top>

⁸² За інформацією порталу Openbudget, <https://openbudget.gov.ua/national-budget/expenses?class=functional&view=table>

⁸³ Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України» від 17.06.2015 р. № 423, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text>

⁸⁴ За інформацією Державного підприємства «Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики України», <https://www.ioc.gov.ua/analytics>

захист дітей та сім'ї», потреби дітей також фінансуються за іншими бюджетними програмами⁸⁵. З чотирьох непрофільних бюджетних програм фінансувались:

- оздоровлення та відпочинок дітей;
- виплата державної соціальної допомоги дітям з інвалідністю;
- безоплатне харчування дітей, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- виплата соціальних стипендій студентам (курсантам) закладів фахової передвищої та вищої освіти;
- забезпечення допоміжними засобами реабілітації (технічними та іншими засобами реабілітації) осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю.

Профільна бюджетна програма «Соціальний захист дітей та сім'ї» спрямована переважно на здійснення підтримки через виплати. Із загальної суми запланованих на 2023 рік видатків для підтримки сімей з дітьми 93% (24,8 млрд грн із 26,7 млрд грн) припадає на виплати. Із 17 напрямів цієї бюджетної програми, лише три не є прямими виплатами, серед них: надання одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» / виплата грошової компенсації її вартості; відшкодування вартості послуги з догляду за дитиною до трьох років «муніципальна няня»; оплата послуги патронату над дитиною та здійснення видатків.

Натуральна допомога «пакунок малюка» покриває переважну більшість матеріальних потреб новонароджених. Ця допомога в Україні запроваджена з 2018 року. Це безповоротна адресна соціальна допомога сім'ям, у яких народилася живонароджена дитина. У разі відсутності обох батьків допомога надається родичам, які в установленому порядку забирають дитину із закладу охорони здоров'я, усиновлювачам, опікунам, прийомним батькам, батькам-вихователям або патронатним вихователям новонародженої дитини⁸⁶. «Пакунок малюка» містить понад 50 необхідних речей для догляду за новонародженим, зокрема одяг, засоби гігієни, іграшки та підгузки⁸⁷. У 2023 році кількість отримувачів одноразової натуральної допомоги скоротилась на 4% порівняно з показником у 2022 році, та на 26,6% порівняно із 2021 роком (рис. 5), що свідчить про зниження рівня народжуваності в Україні. Це відбувалося і до повномасштабного вторгнення РФ в Україну, однак, за даними ООН, через війну рівень народжуваності різко знизився і станом на жовтень 2024 року становить близько однієї дитини на жінку, що є одним із найнижчих показників у світі. Зауважимо, що для підтримки стабільної чисельності населення народжуваність має бути на рівні 2,1 дитини на жінку⁸⁸.

Отримувач може відмовитися від «пакунка малюка» та скористатися правом на отримання грошової компенсації вартості цієї одноразової натуральної допомоги. Вона надається відповідно до Порядку та умов реалізації пілотного проекту «Монетизація одноразової натуральної допомоги "пакунок малюка"» у 2020-2024 роках⁸⁹. Розмір грошової компенсації у 2023 році становив 6 731,5 грн (у 2022 році – 5 700 грн, або на 15% менше, ніж показник 2023 року, а в 2021 році – 5 076 грн, або на 25% менше, ніж у 2023 році). У звітах про

⁸⁵ Йдеться про бюджетні програми: «Оздоровлення і відпочинок дітей, які потребують особливої уваги та підтримки, в дитячих закладах оздоровлення та відпочинку вищої категорії, які містяться в Державному реєстрі майнових об'єктів оздоровлення та відпочинку дітей та розташовані в карпатському регіоні»; «Оздоровлення і відпочинок дітей, які потребують особливої уваги і підтримки, в дитячих оздоровчих таборах МДЦ «Артек», ДЦ «Молода гвардія» і в дитячих закладах вищої категорії, що містяться в Державному реєстрі майнових об'єктів оздоровлення та відпочинку дітей та розташовані в карпатському регіоні»; «Соціальний захист громадян, які потрапили у складні життєві обставини»; «Соціальний захист осіб з інвалідністю».

⁸⁶ Постанова КМУ «Деякі питання надання послуги з догляду за дитиною до трьох років "муніципальна няня"» від 30.01.2019 р. № 68, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68-2019-%D0%BF#n13>

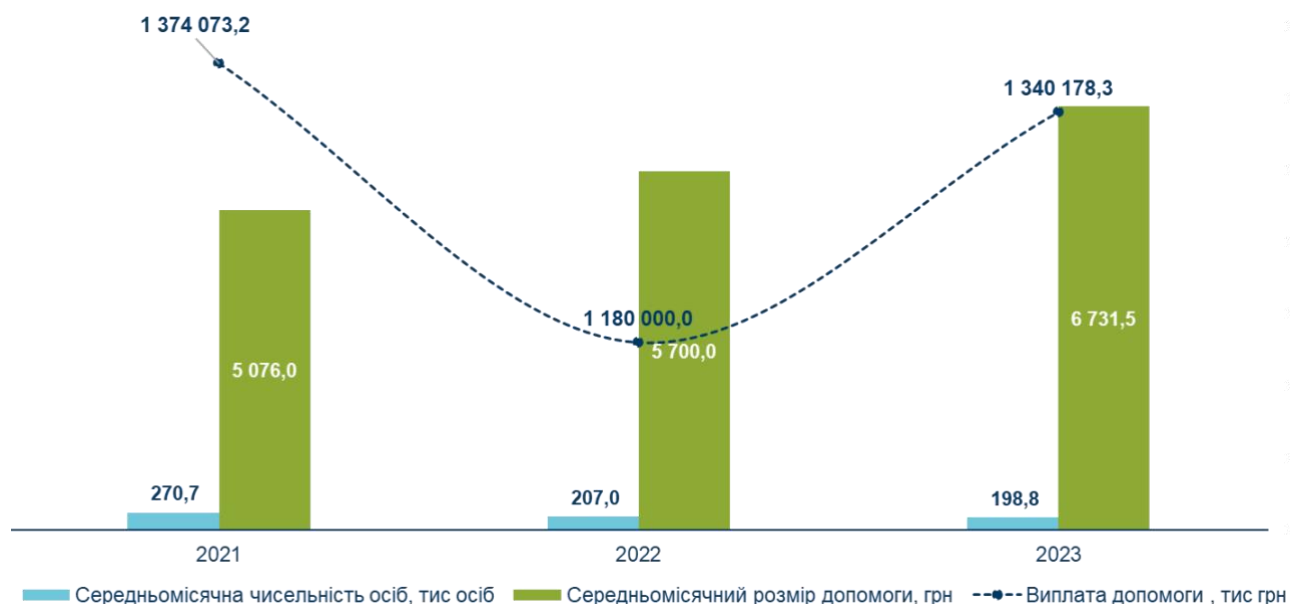
⁸⁷ Пакунок малюка: що це та як отримати. – Урядовий портал, <https://www.kmu.gov.ua/news/pakunok-maliuka-shcho-tse-ta-ia-k-otrymaty>

⁸⁸ Женевська пресконференція, Флоренс Бауер, голова Східної Європи у Фонді народонаселення ООН, <https://www.reuters.com/world/europe/ukraines-population-has-fallen-by-10-million-since-russias-invasion-un-says-2024-10-22/>

⁸⁹ Постанова КМУ «Про порядок та умови реалізації пілотного проекту "Монетизація одноразової натуральної допомоги "пакунок малюка" у 2020-2024 роках» від 29.07.2020 р. № 744, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/744-2020-%D0%BF#n24>

виконання паспортів бюджетних програм сімей і дітей за 2023 рік⁹⁰ та 2022 і 2021 роки відповідно показник надання одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» не розмежований з показником виплати грошової компенсації, тому складно відслідкувати, якому з них отримувачі надають перевагу і на що спрямовуються кошти. Разом з тим, згідно із даними Кабінету міністрів України (КМУ), у 2024 році близько 36 тисяч родин отримали «пакунки малюка», а для 126 тисяч родин держава перерахувала вартість «пакунка малюка» на суму 974 млн грн⁹¹, тобто грошову компенсацію обирають у 3,5 рази частіше. Розмір грошової компенсації натуральної допомоги не покриває реальної вартості 50 предметів, які включені до «пакунку малюка», а контроль за цільовим використанням компенсаційних коштів відсутній, що створює певні ризики щодо задоволення потреб дитини. У 2020 році, згідно з Постановою КМУ від 25 листопада 2020 р. № 1180⁹², уряд ухвалив рішення запровадити альтернативу натуральній допомозі у вигляді грошової компенсації. Таким чином, батьки отримали право вибору між отриманням «пакунка малюка» або грошової виплати. До цього всі сім'ї отримували виключно натуральну допомогу.

Рис. 5. Динаміка надання одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» / виплата грошової компенсації її вартості у 2021-2023 роках

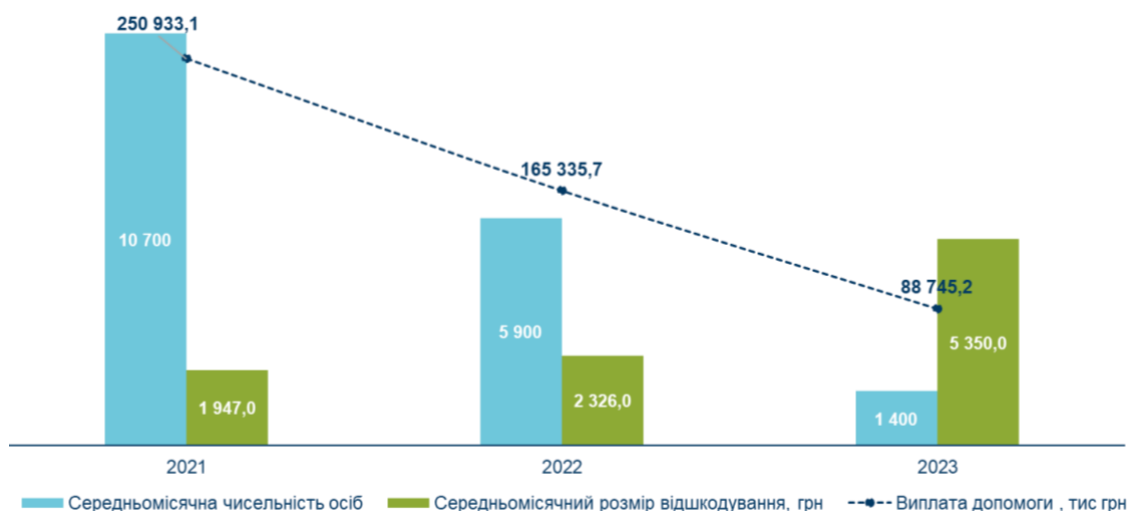
Джерело: розрахунки авторів за даними Мінсоцполітики

⁹⁰ Зі звітів Мінсоцполітики про виконання паспортів бюджетних програм 2501400 «Соціальний захист сімей і дітей» за 2021-2023 роки, <https://www.msp.gov.ua/timeline/Derzhbyudzhet.html>

⁹¹ Комплексний пакет «Зимової підтримки» включає допомогу та підтримку дітей, — Прем'єр-міністр. — Урядовий портал, <https://www.kmu.gov.ua/news/kompleksnyi-paket-zymovoi-pidtrymky-vkliuchaie-dopomohu-ta-pidtrymku-ditei-premier-ministr>

⁹² Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання при народженні дитини одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1180-2020-%D0%BF#n90>

Рис. 6. Динаміка відшкодування вартості послуги з догляду за дитиною до трьох років «муніципальна няня» у 2021-2023 роках

Джерело: розрахунки авторів за даними Мінсоцполітики

В Україні послуга з надання догляду за дитиною віком до трьох років під назвою «муніципальна няня» запроваджена з 1 січня 2019 року. Відшкодування вартості цієї послуги у 2023 році відбувається адресно та щомісяця одному з батьків (опікунів) для дитини до трьох років, яка потребує додаткового догляду, або якщо один з батьків (опікунів) є особою з інвалідністю I, II групи. До 2023 року держава виплачувала сім'ям (опікунам, чи родинам, які усиновили дитину), які користуються послугами муніципальної няні, по 2 100 грн (розмір прожиткового мінімуму на дітей до шести років, встановленого на 1 грудня 2021 року). А з січня 2023 року ця сума зросла втричі і становить 6 700 грн (рис. 6, на графіку представлений середньомісячний розмір відшкодування у 2021-2023 роках, згідно з даними звітів про виконання паспортів бюджетних програм 2501400 «Соціальний захист сімей і дітей» за 2021-2023 роки). Значне скорочення отримувачів компенсаційної виплати (у 1,8 рази) у 2022 році порівняно із 2021 роком спричинено змінами від 15 грудня 2021 р. до Порядку відшкодування вартості послуги з догляду за дитиною до трьох років «муніципальна няня»⁹³, яким передбачено, що ця послуга повинна надаватись тим групам населення, які найбільше потребують допомоги у здійсненні догляду за дітьми, зокрема за дітьми з інвалідністю. В умовах обмеженості фінансових ресурсів це сприятиме ефективному їх використанню.

Третина всіх видатків за бюджетною програмою «Соціальний захист дітей та сім'ї» спрямована на виплату допомоги при народженні дитини. Планові видатки на виплату допомоги при народженні дитини у 2023 році становили 9,7 млрд грн (36,5% від обсягу програми), у 2024 році – 9,6 млрд грн (34,8% від обсягу програми). Водночас фактичні видатки на виплату при народженні дитини були менші на 200 млн грн і становили 9,5 млрд грн (рис. 7). Іншими найбільшими за обсягом напрямками видатків були:

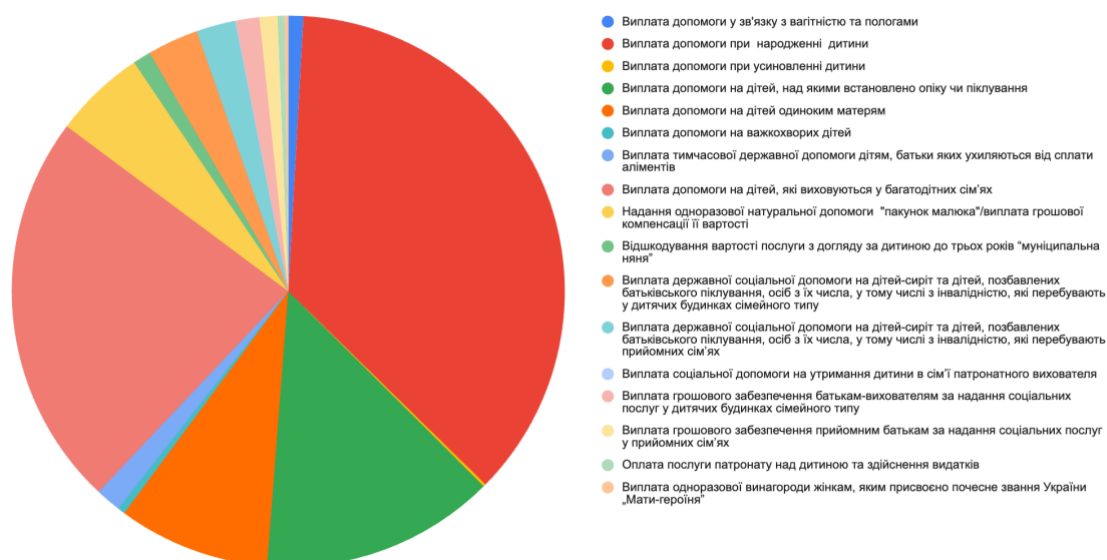
- виплата допомоги на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях: у 2023 році – 6,2 млрд грн або 23% (фактичні видатки склали 5,6 млрд грн (рис. 9), у 2024 році – 6,5 млрд грн (24% від обсягу програми);

⁹³ Постанова КМУ «Про внесення змін до Порядку відшкодування вартості послуги з догляду за дитиною до трьох років "муніципальна няня"» від 15.12.2021 р. №1323, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1323-2021-D0%BF#Text>

- виплата допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування: у 2023 році – 3,7 млрд грн або 14% від всіх видатків (рис. 7), у 2024 році – 4,6 млрд грн або 16,7% від загального обсягу програми.

В Україні сім'ї мають право на допомогу при народженні дитини. Допомога при народженні дитини призначається у розмірі 41 280 грн з липня 2014 року. Виплата допомоги здійснюється одноразово у сумі 10 320 грн, решта суми допомоги виплачується протягом наступних 36 місяців (3-х років) рівними частинами (860 щомісячно) згідно з порядком, встановленим Кабінетом Міністрів України⁹⁴. Розмір допомоги не переглядався і залишається незмінним більше 10 років. Допомога надається одному з батьків дитини, опікуну, які постійно проживають разом з дитиною. Допомога призначається за умови, що звернення за її призначенням надійшло не пізніше ніж через 12 календарних місяців після народження дитини. Видатки на виплати допомоги при народженні дитини у 2023 році скоротились на 3,2 млрд грн або на 25% порівняно з показником 2021 року (рис. 8) за рахунок значного скорочення народжуваності на 106,1 тис. осіб або 35% порівняно з 2021 роком (новонароджені діти) та на 204,0 тис. осіб або на 22% порівняно з показником 2021 року (діти до 3-х років), що може бути зумовлено виїздом матерів з дітьми за кордон. Водночас сім'ї, в яких народилася дитина під час тимчасового перебування за межами країни, також мають право на отримання відповідної допомоги. При цьому, розмір допомоги при народженні дитини залишався незмінним протягом 2021-2023 років. Враховуючи дані Державної служби статистики, середньорічна інфляція у 2023 році (січень-грудень до січня-грудня) становила 12,9%, у 2022 році – 20,2%, а в 2021 році – 9,4%⁹⁵, що суттєво знижує реальну купівельну спроможність отримувачів державної допомоги. Тому розмір допомоги при народженні дитини потребує перегляду. Проте цей тип допомоги є критичним для багатьох сімей, а відповідно – хорошою практикою універсального підходу підтримки всіх сімей з дітьми.

Рис. 7. Розподіл видатків у 2023 році за інструментами підтримки у бюджетній програмі «Соціальний захист дітей та сім'ї», млрд грн

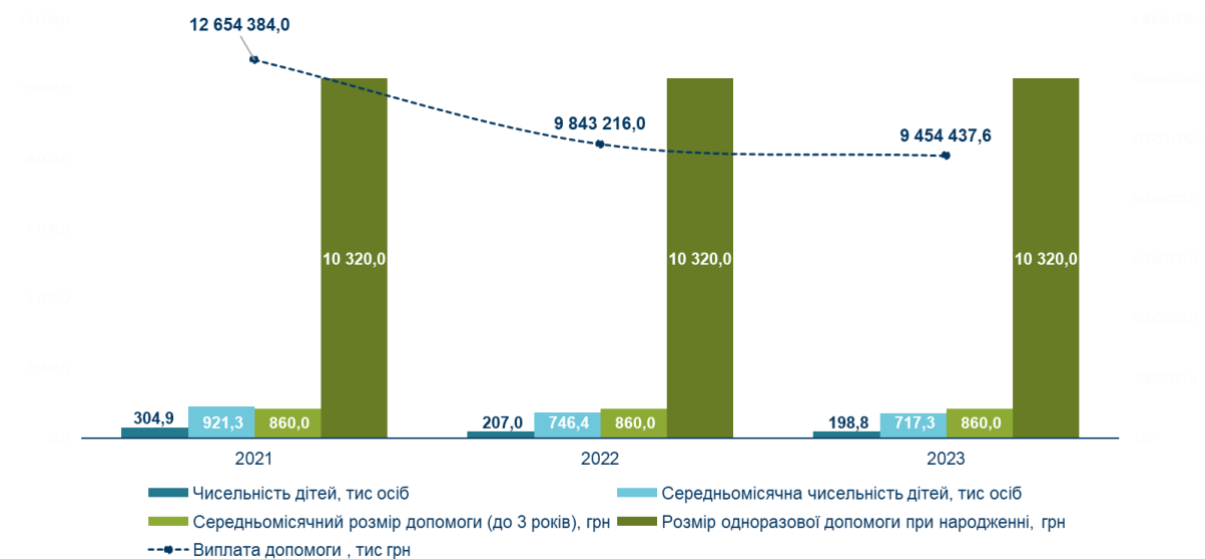

Джерело: розрахунки авторів за даними Мінсоцполітики

⁹⁴ Постанова КМУ «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» від 27.12.2001 р. № 1751, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-%D0%BF#Text>

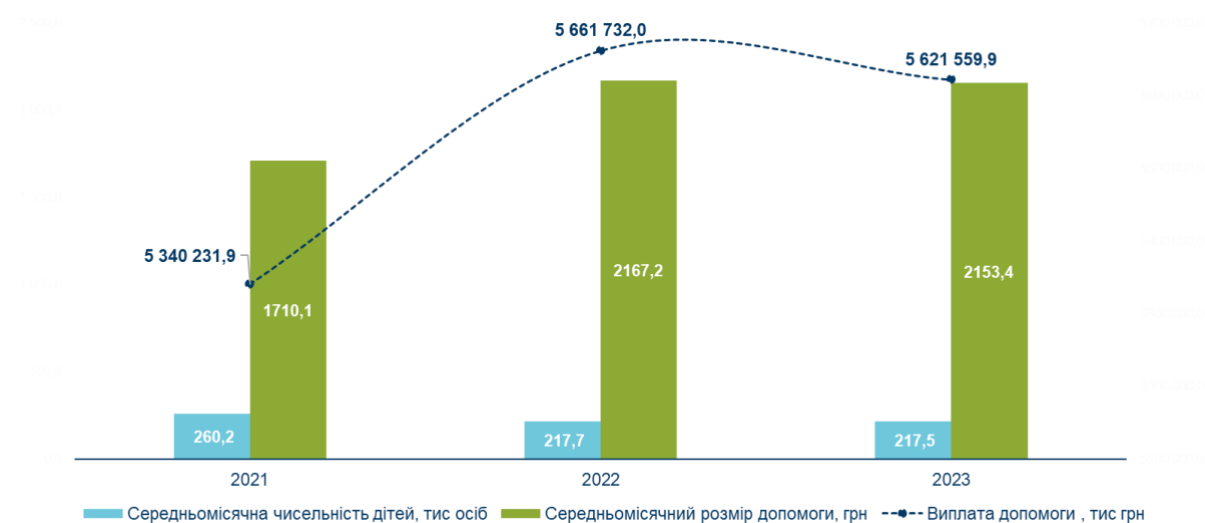
⁹⁵ Експрес випуск Державної служби статистики України, https://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2024/01/01.pdf?fbclid=IwAR2r13oHMuBkXAiCagI0nkUASu_8yGYrS0h4nhzwzp6GSPChIqhcQLASmYg

Рис. 8. Динаміка виплати допомоги при народженні дитини у 2021-2023 роках

Джерело: розрахунки авторів за даними Мінсоцполітики

Рис. 9. Динаміка виплати допомоги на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях у 2021-2023 роках

Джерело: розрахунки авторів за даними Мінсоцполітики

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства»⁹⁶ багатодітна сім'я – це чоловік та жінка, які перебувають у зареєстрованому шлюбі, проживають разом та виховують трьох і більше дітей. Також це може бути батько або мати, які проживають з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховують. Варто зазначити, що державна допомога надається не кожній дитині, яка виховується у багатодітній сім'ї, а призначається на третю і кожную наступну дитину з місяця, в якому було подано заяву з усіма необхідними документами, та виплачується щомісяця по місяць досягнення дитиною 6-річного віку включно. У разі коли в сім'ї одночасно народилося двоє і більше дітей, внаслідок чого сім'я набула статусу багатодітної, виплата

⁹⁶ Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

допомоги здійснюється на кожну таку дитину⁹⁷. Допомога призначається в розмірі 2 100 грн, що на 8% або на 172 грн менше розміру прожиткового мінімуму для дитини віком до 6 років станом на 2023 рік, та є недостатньою для покриття базових потреб дитини відповідного віку.

Найбільший обсяг видатків у 2023 році був передбачений на фінансування потреб сімей з дітьми, що не належать до вразливих груп. 17 напрямів видатків Мінсоцполітики можна класифікувати за такими групами:

- напрямки на підтримку сімей та дітей, які не належать до вразливих груп (42,7%);
- напрямки на підтримку сімей та діти, які належать до вразливих груп (35,3%);
- альтернативний догляд – усиновлені, дитячі будинки, діти-сироти патронатний догляд, прийомні сім'ї⁹⁸ (22%) (рис. 10).

Найбільша кількість допомог (вісім) передбачена для форм альтернативного догляду, що охоплюють 22% від всіх планових видатків на 2023 рік. За обсягом найбільша частка коштів йде на три допомоги для сімей та дітей, які не належать до вразливих груп – 42,7% (виплата допомоги при народженні дитини⁹⁹, виплата допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами, надання одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» / виплата грошової компенсації її вартості). Найменша частка охоплює сім'ї та дітей, які належать до вразливих груп, а саме шість допомог, що охоплюють 35,3% від усіх планових видатків на 2023 рік (Додаток 4).

Рис. 10. Розподіл видатків у 2023 році за напрямками бюджетної програми «Соціальний захист дітей та сім'ї»

Джерело: розрахунки авторів за даними Мінсоцполітики

⁹⁷ Постанова КМУ «Деякі питання надання соціальної підтримки багатодітним сім'ям» від 13.03.2019 р. № 250, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-2019-%D0%BF#Text>

⁹⁸ Альтернативний догляд – догляд за дітьми, які за різних обставин залишились без батьківського піклування. «Законодавчі рамки сімейних форм альтернативного догляду за дітьми у деяких країнах Європи. Огляд міжнародного досвіду», UNICEF 2023, <https://www.unicef.org/ukraine/media/35826/file/family-based-alternative-child-care-legislation.pdf>

⁹⁹ Відповідна виплата надається усім сім'ям

У 2023 році суттєво скоротились видатки на виплату допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами порівняно з видатками 2021 року (рис. 11). Зменшення становило 88,3 млн грн або 25%, що пов'язано зі значним скороченням (у 1,6 рази) отримувачів допомоги. Однієї з причин може бути вплив повномасштабної війни (чоловіки на війні, жінки виїхали за межі країни або подружжя свідомо відкладають вагітність до закінчення війни), що, в свою чергу, загострює демографічну кризу в Україні.

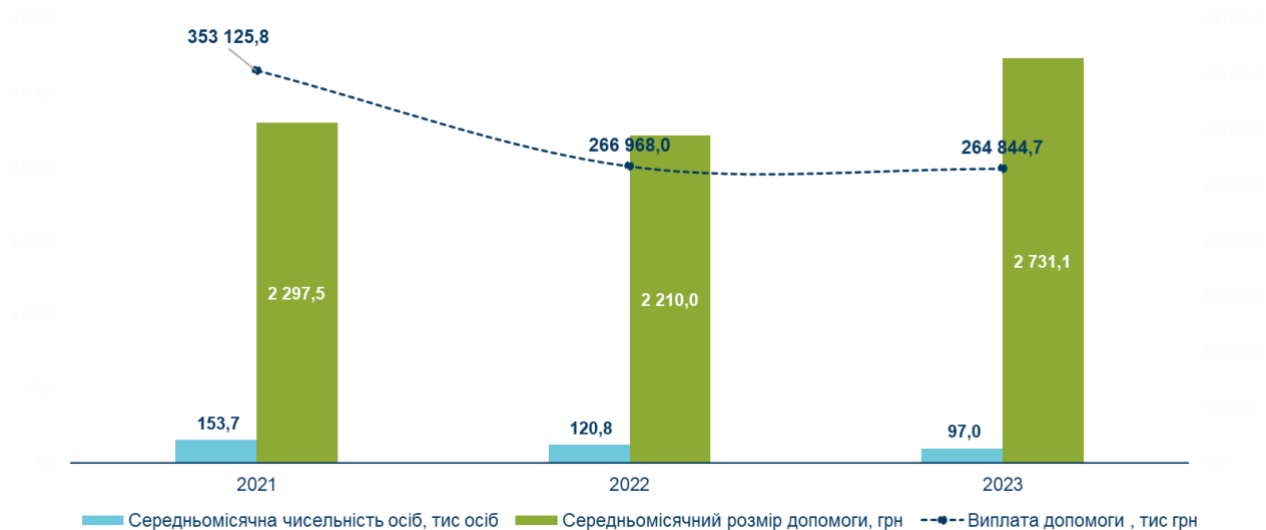
Допомога на тяжкохворих дітей, яким не встановлено інвалідності, адресована для сімей та дітей, які належать до вразливих груп. У 2021 та 2022 роках виплата цієї допомоги була в структурі видатків бюджетної програми 2501030 «Виплата деяких видів допомог, компенсацій, грошового забезпечення та оплата послуг окремим категоріям населення»¹⁰⁰. У 2021 році показник середньомісячної чисельності хворих дітей не розподілявся за віком і загальні видатки становили 29,3 млн грн (1,3 тис. осіб отримувачів), у 2022 році – 107 млн грн (1,6 тис. осіб отримувачів), у 2023 – 125 млн грн (2 тис. осіб отримувачів). При цьому середньомісячний розмір допомоги у 2021 році на одну дитину становив 1 878,6 грн. У 2022 році середньомісячний розмір допомоги на одну дитину віком до 6 років становив 4 615,2 грн, віком від 6 до 18 років – 5 702,4 грн, а в 2023 році відбулося зменшення середньомісячного розміру допомоги на одну дитину віком до 6 років на 40 грн (4 575,5 грн) та скорочення середньомісячного розміру допомоги на одну дитину віком від 6 до 18 років на 70 грн (5 702,4 грн).

Іншою допомогою для підтримки вразливих сімей і дітей є виплата допомоги на дітей одиноким матерям. Право на грошову допомогу на утримання дитини має одинока матір або батько, що не перебуває у шлюбі. А також одинокий усиновлювач, якщо в документі про народження дитини відсутній запис про батька чи матір¹⁰¹. Допомога на дітей одиноким матерям/батькам, надається в розмірі, що дорівнює різниці між 100 відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї у розрахунку на одну особу за попередні шість місяців. Середньомісячний розмір допомоги одинокій матері в розрізі віку дитини та в динаміці за 2021-2023 роки представлено на рис. 13. Порівнюючи середньомісячний розмір допомоги у 2023 році для дітей до 6 років із законодавчо встановленим та фактичним прожитковим мінімумом у 2023 році, можна зробити такі висновки: розмір допомоги одинокій матері/батьку становить 1 296,1 грн, що у 1,8 рази менше законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (2 272 грн) та у 4,1 рази менше фактичного прожиткового мінімуму для дитини до 6 років (5 288 грн). Стосовно середньомісячного розміру допомоги у 2023 році для дітей віком від 6 до 18 років, який становить 1 413,5 грн, він менший за законодавчо встановлений прожитковий мінімум на 2023 рік для дитини віком від 6 до 18 років у 2 рази (2 833 грн) та фактичний прожитковий мінімум для дитини від 6 до 18 років у 4,7 рази (6 663 грн). Це свідчить про недостатність розміру допомоги на дітей одиноким матерям для покриття базових потреб дитини.

¹⁰⁰ Звіти Міністерства соціальної політики про виконання паспортів бюджетних програм у 2021-2023 роках, <https://www.msp.gov.ua/news/22019.html>

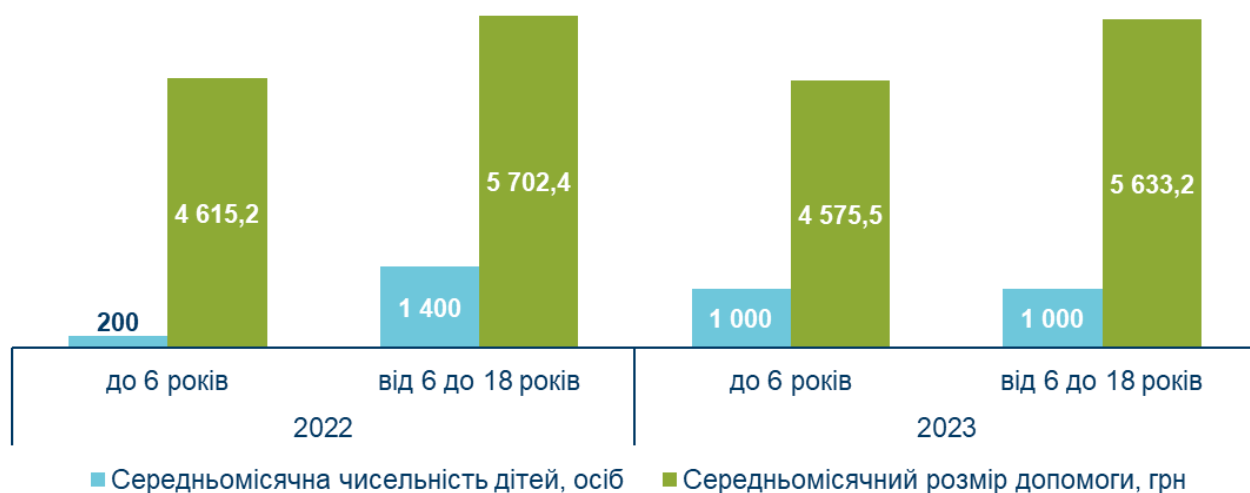
¹⁰¹ Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 р. № 2811-XII, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>

Рис. 11. Динаміка виплати допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами у 2021-2023 роках

Джерело: розрахунки авторів за даними Мінсоцполітики

Рис. 12. Динаміка виплати допомоги для тяжкохворих дітей, яким не встановлено інвалідності у 2022-2023 роках

Джерело: розрахунки авторів за даними Мінсоцполітики

Рис. 13. Динаміка виплати допомоги на дітей одиноким матерям у 2021-2023 роках

Джерело: розрахунки авторів за даними Мінсоцполітики

Характеристики бюджетної програми «Соціальний захист дітей та сім'ї» частково відповідають вимогам програмно-цільового методу. За рахунок наявних результативних показників забезпечено принцип адресності використання бюджетних коштів. Наприклад, із паспорту бюджетної програми можна простежити скільки осіб отримують конкретну допомогу та скільки вона коштує для держави. Проте відсутні показники, що демонструють кількість осіб, які потребують, але не отримують допомогу. Також наявні показники дезагреговані за віком, наприклад: середньомісячна чисельність дітей віком до 6 років / від 6 до 18 років / від 18 до 23 років, на яких надано допомогу одиноким матерям. Відповідно до цих показників можна проаналізувати скільки грошей виділяється на відповідні вікові групи за нормами, що встановлені законодавством. Із недоліків, бюджетна програма не містить гендерно-дезагрегованих показників, тому неможливо простежити чи існують прогалини у забезпеченні отримувачів за ознакою статі. Показники якості, хоч і не відображають вплив використання бюджетних коштів за всіма інструментами, але демонструються різницю у становищі окремих груп отримувачів публічних послуг. Показники демонструють: відсоток зростання обсягу виплат на дітей; відсоток зменшення чисельності дітей, які перебувають у закладах інституційного виховання та догляду; збільшення кількості дітей, які виховуються в сімейних формах виховання та формах виховання, наближених до сімейних, з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; збільшення кількості дітей, які перебуватимуть у сім'ї патронатного вихователя. У 2023 році в Україні відбулася реформатування бюджетних програм Мінсоцполітики. Зокрема, програму «Соціальний захист дітей та сім'ї» було виокремлено¹⁰². Це рішення спрямоване на підвищення ефективності соціальної підтримки дітей та сімей, особливо в умовах воєнного стану.

¹⁰² Бюджет-2023: На пенсійне забезпечення та соціальний захист передбачено 442,3 млрд грн. - Міністерство фінансів України, <https://www.mof.gov.ua/uk/news/budzheta-2023-na-pensiine-zabezpechennia-ta-sotsialnij-zakhist-peredbacheno-4423-mlrd-grn-3814>

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

За результатами дослідження сформовані такі висновки:

- 1. Не існує універсального підходу, який би задовольняв потреби усіх сімей з дітьми.** Фактори, які впливають на добробут однієї дитини, можуть відрізнятися від факторів, що охоплюють потреби іншої дитини. Впливати може відсутність одного чи обох батьків, їхнє фінансове забезпечення, проживання в місті або селі, стан здоров'я та багато інших аспектів залежно від ситуації. Війна підвищує ризики того, що наявні інструменти із задоволення потреб сімей з дітьми можуть виявитись недостатніми для вирішення їхніх проблем, через потреби у міграції, знищення інфраструктури, ризики каліцтва або смерті. В українській системі соціального захисту наразі відсутнє нормативне визначення базових потреб та потреб сімей з дітьми. Це ускладнює розробку цілісної політики підтримки, яка б враховувала інтереси та потреби всіх членів родини.
- 2. Під час вирішення проблем сімей з дітьми, основна увага приділяється підтримці дітей, а потреби батьків переважно ігноруються.** Разом з дитиною, потреби якої формуються залежно від віку та інших обставин, паралельно формуються та змінюються потреби її батьків, що можуть охоплювати: здобуття навичок з виховання дітей, можливість поєднувати сімейні та професійні обов'язки, догляд за дітьми та відпочинок від нього, соціальну адаптацію, психологічну підтримку. Ігнорування потреб батьків може впливати на їхнє бажання народжувати, усиновлювати чи виховувати дітей, сприяти погіршенню рівня життя дітей.
- 3. Жінки в Україні зіштовхуються з додатковими бар'єрами під час виховання дітей.** На жінок покладається додаткове навантаження у догляді та вихованні дітей, що проявляється у значному обсязі неоплачуваної домашньої праці, необхідності брати відпустку по догляду, що, у свою чергу, обмежує їхні можливості для професійного і кар'єрного розвитку. Через війну та мобілізацію багато жінок змушені виховувати дітей самостійно і це ще більше посилює їхнє навантаження.
- 4. Підтримка сімей із вразливих груп зосереджується навколо догляду дітей з інвалідністю.** Догляд є однією з основних потреб дитини. Якщо дитина має інвалідність це вимагає особливих навичок для надання належного догляду. Тому держава надає ряд соціальних послуг з догляду та виплат, які мають забезпечити оплату альтернативних інструментів. У дітей із вразливих груп є також інші важливі потреби, яким держава приділяє менше уваги. Серед них: соціалізація, інклюзивна освіта, медичне забезпечення та реабілітація.
- 5. Забезпечення догляду та виховання дітей з інвалідністю є критичною проблемою, особливо для дітей віком до 6 років.** Наявність інклюзивних дошкільних/шкільних закладів освіти частково вирішує проблему з доглядом, адже діти більшу частину дня перебувають під наглядом вихователів/учителів. Водночас догляд і розвиток для дітей з інвалідністю та дітей з особливими освітніми потребами залишаються менш доступними опціями. І хоча з кожним роком доступ до освіти для дітей з особливими освітніми потребами розширюється за рахунок збільшення кількості інклюзивних класів, все одно залишаються прогалини щодо забезпечення відповідними належними умовами.

6. **Потреби дитини в одязі та засобах гігієни державою забезпечується тільки для новонароджених.** «Пакунок малюка» – це приклад інструменту, який ефективніше закриває потреби через набір товарів, а не грошову компенсацію. Грошова компенсація не покриває вартості запропонованих речей. Непрямі витрати на освіту (підручники, одяг, приладдя, культурні та спортивні секції) зазвичай поза державною підтримкою в Україні. Витрати, пов'язані з освітою дітей, є додатковим фінансовим зобов'язанням для сімей.
7. **Малозабезпечені сім'ї, через економічну вразливість, мають додаткові бар'єри для задоволення потреб дітей.** Потреби дітей із малозабезпечених сімей істотно не відрізняються від потреб інших сімей з дітьми, проте непропорційний рівень доходу та необхідних витрат родини може стати перешкодою для задоволення частини дитячих потреб. Саме тому на державному та місцевому рівні має надаватись підтримка для відповідних сімей.
8. **Харчування є однією з базових потреб дитини, проте його забезпечення вимагає значного обсягу ресурсів від держави.** З бюджету Мінсоцполітики фінансується лише харчування для дітей, що постраждали від Чорнобильської катастрофи, забезпечення інших категорій здійснюється за рахунок місцевих бюджетів. У 2024 році держава надала субвенцію у розмірі 2 млрд. грн для фінансування харчування усіх школярів 1-4 класів з жовтня по грудень. Проте через обмежені фінансові можливості держави є ризик у сталості цього інструменту.
9. **Школа є центральним елементом системи життєдіяльності дитини орієнтовно з 6 до 16 років та пов'язана із задоволенням багатьох потреб.** Крім освіти, школа частково закриває потреби з догляду, харчування, соціалізації, культурного та спортивного розвитку дітей. Проте школа також може і спричиняти додаткові потреби, наприклад щодо транспортування, що є викликом як для дітей із сільської місцевості, так і для дітей з інвалідністю.
10. **У 2023 році 43% видатків профільної бюджетної програми Мінсоцполітики були спрямовані на новонароджених дітей.** Відповідний розподіл коштів вказує, що для держави пріоритетом є стимулювання народження дітей через виплати. Проте подальша підтримка надається лише для певних вразливих груп. Ефект від такого розподілу коштів є сумнівний, адже навіть у Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року зазначено, що фінансові стимули часто забезпечують позитивний вплив на народжуваність, але їх довгостроковий ефект є невеликим і впливає переважно на групи з невисоким рівнем освіти та низькими доходами¹⁰³.

За результатами дослідження сформовані такі рекомендації:

1. **Розробити та запровадити механізми заохочення участі обох батьків у догляді за дитиною, зокрема шляхом стимулювання використання відпустки з догляду за дитиною кожним із батьків.** Наразі в Україні відпустку по догляді за дитиною беруть переважно матері, що негативно впливає на їхнє кар'єрне зростання та створює необхідність повторно інтегруватися на ринок праці після закінчення відпустки. Активніше залучення чоловіків позитивно вплине на кар'єрні можливості жінок та виховання дітей завдяки зростанню ролі батька.

¹⁰³ Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року, <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/66f/c43/106/66fc43106689bb131307545.pdf>

2. **Сприяти соціалізації батьків та опікунів.** Органи місцевого самоврядування, громадські організації та проекти міжнародної-технічної допомоги мають зайняти лідируючу позицію щодо розробки заходів із соціалізації батьків та опікунів у регіонах. Це сприятиме поширенню знань та навичок виховання дітей, особливо щодо дітей з інвалідністю, а також обміну речами та дитячим одягом, що є особливо актуальним для малозабезпечених сімей.
3. **Переглянути підхід до надання грошової компенсації за «пакунок малюка», оскільки її розмір не відповідає реальній вартості необхідних товарів.** У результаті базові потреби новонароджених залишаються частково незадоволеними, а бюджетні кошти використовуються неефективно. Необхідно збільшити суму коштів, які спрямовуються на формування «пакунку малюка» або його грошової компенсації.
4. **Запровадити інструмент «пакунок школяра», який знизить фінансове навантаження на сім'ю.** За аналогією з «паунком малюка», необхідно запровадити заходи із забезпечення школярів молодших класів необхідним приладдям та речами до навчального року. Оскільки підготовка до школи є вагомим фінансовим навантаженням, відповідний пакунок має надаватись для всіх сімей. Міністерство соціальної політики може відновити програму надання одноразової грошової допомоги дітям з багатодітних малозабезпечених сімей на підготовку до навчального року. У 2021 році на потреби кожної дитини з відповідної сім'ї було виділено 2 000 грн. Ця сума може бути переглянута відповідно до рівня інфляції¹⁰⁴.
5. **Переглянути механізми фінансування харчування дітей, що постраждали від Чорнобильської катастрофи.** Відповідний інструмент є застарілим та не відповідає вимогам і проблемам сучасності, адже відсутній прямий взаємозв'язок між нинішніми потребами дітей та Чорнобильською катастрофою, що відбулася майже 40 років тому. Необхідно забезпечувати безоплатне харчування тільки дітям, які мають проблеми зі здоров'ям внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.
6. **Розробити заходи із компенсацією витрат на догляд дітей.** Необхідно частково або повністю (для малозабезпечених родин) компенсувати плату за дитячі ясла та садки, освітні та спортивні заклади, які здійснюють догляд за дітьми. Рекомендується збільшити фінансування державних дитячих закладів та поширити програму «муніципальна няня» на всі сім'ї, незалежно від статусу. Якщо відповідні програми будуть фінансуватись за рахунок коштів місцевих бюджетів, вони потребуватимуть державної підтримки.
7. **Зробити пріоритетом фінансування належних умов навчання для дітей з інвалідністю.** Для належної освіти та соціалізації дітей, необхідно розвинути мережу закладів освіти з пристосованою інфраструктурою, забезпечити наявність корекційного обладнання, мати викладачів та доглядальників, які будуть мати навички для безбар'єрної комунікації з такими дітьми. Це сприятиме інклюзивності навчального процесу та забезпеченню рівних можливостей у здобутті освіти. Рекомендується також залучати батьків до семінарів з догляду за дітьми з особливими освітніми потребами, щоб сприяти спільній відповідальності за процес навчання.

¹⁰⁴ Постанова КМУ «Про Деякі питання соціальної підтримки багатодітних малозабезпечених сімей» від 04.08.2021 р. № 803, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/803-2021-%D0%BF#n3>

8. **Створити комплексну систему фінансової підтримки, яка б забезпечувала добробут сімей з дітьми на всіх етапах дитинства та юності.** Одноразова допомога при народженні дитини забезпечує початкову підтримку, проте слід запровадити структуровану систему цільових виплат для задоволення потреб на ключових етапах розвитку дитини. Ці виплати мають бути розроблені на основі об'єктивних критеріїв, включаючи кількість дітей у домогосподарстві, статус батьків, рівень доходу сім'ї та стан здоров'я дитини. Передбачуваний і сталий механізм фінансової підтримки сприятиме зниженню рівня дитячої бідності, забезпеченню рівних можливостей та зміцненню стабільності сім'ї.

ДОДАТКИ

Додаток 1. Розподіл потреб сімей з дітьми на пріоритетні та непраіоритетні потреби

Діти віком до 3 років	
Пріоритетні потреби	Непраіоритетні потреби
Догляд: «Муніципальна няня» тільки для деяких категорій; частково наявні ясла, фінансовий механізм «Гроші ходять за дитиною» (Київ, Львів) - Послуга з догляду та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних - Послуга соціального супроводу сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах - Послуга з тимчасового відпочинку для батьків або осіб, які їх замінюють, що здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю - Виплата допомоги на догляд Харчування: - Харчові набори для тих, хто самостійно не годує, «Молочна кухня» лише у кількох містах Медичне забезпечення: - Медична підтримка окремих вразливих груп та дітей з визначеним переліком хвороб - Обов'язкова вакцинація доступними категоріями вакцин	Одяг і гігієна: - Соціальна послуга «Натуральна допомога» Соціалізація батьків/опікунів: - Клуби за інтересами на місцевому рівні (татохаб) Психічна та психологічна допомога: - Допомога та настанови з належного виховання дитини (надається для окремих вразливих груп) - Допомога у подоланні післяродової депресії матері Допомога для задоволення потреби на власний вибір: «Пакунок малюка» або грошова компенсація - Одноразова частина допомоги при народженні/усиновленні - Щомісячна допомога при народженні та усиновленні - Виплати для дітей із вразливих груп
Діти віком від 3 до 6 років	
Пріоритетні потреби	Непраіоритетні потреби
Догляд та соціалізація: - Дошкільні навчальні заклади «Муніципальна няня» тільки для деяких категорій - Компенсація за оплату дошкільних навчальних закладів (фінансовий механізм «Гроші ходять за дитиною») - Послуга з догляду та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних (вразливі групи) - Послуга соціального супроводу сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах - Послуга з тимчасового відпочинку для батьків або осіб, які їх замінюють, що здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю - Виплата державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю	Проїзд: - Безкоштовний проїзд дітям до 6 років - Соціальна послуга з транспортування дітей з інвалідністю Допомога для задоволення потреби на власний вибір: - Фінансова підтримка родин (на дітей в багатодітних сім'ях, дітям-сиротам, дітям на вихованні патронатного вихователя тощо) Одяг і гігієна: - Соціальна послуга «Натуральна допомога» Соціалізація батьків/опікунів: - Клуби за інтересами на місцевому рівні Психічна та психологічна допомога: - Спеціалізована служба підтримки для постраждалих від насильства

Харчування: - Харчування в дошкільних навчальних закладах - Безоплатне харчування для окремих категорій дітей на місцевому рівні Медичне забезпечення: - Медична підтримка окремих вразливих груп та дітей з окремими хворобами - Обов'язкова вакцинація доступними категоріями вакцин	
--	--

Діти віком від 6 до 14 років

Пріоритетні потреби	Непріоритетні потреби
Догляд: - Послуга з догляду та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних (вразливі групи) - Послуга соціального супроводу сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах - Послуга з тимчасового відпочинку для батьків або осіб, які їх замінюють, що здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю - Виплата державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю Харчування: - Наявна можливість обіду в школах, безкоштовне харчування на місцевому рівні для деяких категорій дітей Медичне забезпечення: - Оздоровлення та відпочинок дітей, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки Освіта: - Супровід під час інклюзивного навчання	Одяг і гігієна: - Соціальна послуга «Натуральна допомога» Проїзд: - Пільговий проїзд школярам громадським транспортом під час навчання - Соціальна послуга з транспортування дітей з інвалідністю Соціалізація батьків/опікунів: - Відсутній інструмент, який задовольняє потребу Психічна та психологічна допомога: - Спеціалізована служба підтримки для постраждалих від насильства - Шкільний психолог Допомога для задоволення потреби на власний вибір: - Фінансова підтримка родин (на дітей в багатодітних сім'ях, дітям-сиротам, дітям на вихованні патронатного вихователя тощо)

Діти віком від 14 до 18 років

Пріоритетні потреби	Непріоритетні потреби
Догляд: - Послуга з догляду та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних (вразливі групи) - Послуга соціального супроводу сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах - Послуга з тимчасового відпочинку для батьків або осіб, які їх замінюють, що здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю - Виплата державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю Харчування: - Харчування в школі, безкоштовне для окремих категорій на місцевому рівні	Одяг і гігієна: - Соціальна послуга «Натуральна допомога» Проїзд: - Пільговий проїзд школярам/студентам громадським транспортом під час навчання - Соціальна послуга з транспортування дітей з інвалідністю Соціалізація батьків/опікунів: - Відсутній інструмент, який задовольняє потребу Психічна та психологічна допомога: - Спеціалізована служба підтримки для постраждалих від насильства - Шкільний психолог

Медичне забезпечення: - Путівки на оздоровлення для окремих категорій Освіта: - Супровід під час інклюзивного навчання - Виплати та стипендії для дітей із вразливих груп	Допомога для задоволення потреби на власний вибір: Фінансова підтримка родин (на дітей в багатодітних сім'ях, дітям-сиротам, дітям на вихованні патронатного вихователя тощо)
--	---

Додаток 2. Розподіл потреб дитини відповідно до різних моделей сімей

Кейс 1. Дитина, яка перебуває під опікою повнолітньої сестри

Для вікової категорії до 3-х років були визначені п'ять основних видів потреб:

Потреба	Інструменти	Обґрунтування	Індикатори
Соціалізація батьків	Клуби за інтересами	Створення спільноти, куди можна прийти з дитиною, розважитися на безоплатній основі та соціалізуватися з іншими батьками	Є в соціальній сфері Немає в державі
Психологічна допомога батькам	Надання психологічної допомоги батькам/опікунам	Допомога батькам, настанови з належного виховання дітей	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є частково в державі
Медичне забезпечення	Вакцинація (вакцини з ЄС – безкоштовно)	Загальне покращення рівня медичного забезпечення дітей	Є пріоритетом Є частково в державі
Догляд	Няні, які надають догляд на дому. Забезпечити яслами всі комунальні заклади	Забезпечення догляду за дитиною для сімей, які не можуть здійснювати це на постійній основі	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є в державі
Харчування	Харчові набори (доступ до сумішей для тих, хто самотійно не годує); «Молочна кухня»	Забезпечення повноцінного раціону харчування дитини протягом дня	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є в державі

Для вікової категорії від 3 до 6 років були визначені сім основних видів потреб:

Потреба	Інструменти	Обґрунтування	Індикатори
Проїзд	Дитячий автобус	Забезпечення безпечного переміщення дитини до закладів дошкільної освіти	Є в соціальній сфері Немає в державі
Дошкільна освіта	Підготовка до школи	Стимулювання загального розвитку у дитячих садках	Є частково в державі
Соціалізація опікуна	Клуби за інтересами	Створення спільноти, куди можна прийти з дитиною, розважитися на безоплатній основі та соціалізуватися з іншими батьками	Є в соціальній сфері Немає в державі
Психологічна підтримка	Надання психологічної підтримки дитині, яка втратила батьків	Підтримка морально-психологічного стану дитини	Є пріоритетом Немає в державі

Медичне забезпечення	Додаткова вакцинація поза визначеним переліком (вітрянка, грип тощо). Вакцинація (вакцини з ЄС – безкоштовно)	Загальне покращення рівня медичного забезпечення дітей	Немає в державі
Догляд	Няня: погодинно на дому; Бібліоняня; Часткове або повне фінансування видатків на догляд за дитиною у закладах, що можуть здійснювати цілодобовий догляд за дітьми.	Забезпечення догляду за дитиною для сімей, які не можуть здійснювати це на постійній основі	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є частково в державі
Харчування	Можливість повноцінного харчування у дошкільному навчальному закладі (сніданок, обід, вечеря)	Забезпечення повноцінного раціону харчування дитини протягом дня	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є в державі

Для вікової категорії від 6 до 14 років були визначені шість основних видів потреб:

Потреба	Інструменти	Обґрунтування	Індикатори
Проїзд	Шкільний автобус	Забезпечення безпечного переміщення дитини до закладів освіти	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Немає в державі
Спорт та культура	Наявність та доступ до спортивних клубів та музичних/творчих шкіл	Розвиток та заохочення спортивних і культурних інтересів і навичок у дітей	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є частково в державі
Освіта	«Українська школа онлайн» – уніфіковане державне онлайн-навчання для подолання розривів у знаннях (доповнення до основної освіти)	Покращення загального освітнього рівня дітей	Є частково в державі
Медичне забезпечення	Безкоштовний доступ до санітарно-гігієнічних засобів	Загальне покращення рівня медичного забезпечення дітей	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Немає в державі
Догляд	Групи продовженого дня; Центри денного перебування дитини для дітей віком від 6 до 14 років. Літні шкільні табори	Забезпечення догляду за дитиною для сімей, які не можуть здійснювати це на постійній основі	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є частково в державі
Харчування	Повноцінне харчування в школі (сніданок, обід, вечеря)	Забезпечення повноцінного раціону харчування дитини протягом дня	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є частково в державі

Для вікової категорії від 14 до 18 років були визначені чотири основних види потреб:

Потреба	Інструменти	Обґрунтування	Індикатори
Спорт та культура	Наявність спортивних клубів та музичних/творчих шкіл	Розвиток та заохочення спортивних та культурних інтересів і навичок у дітей	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є частково в державі

Освіта	Доступ до актуальної позашкільної освіти. Профілактика та інформаційно-просвітницька робота щодо девіантної поведінки, сексуальна освіта	Покращення загального освітнього рівня дітей	Є пріоритетом Є частково в державі
Медичне забезпечення	Безкоштовний доступ до санітарно-гігієнічних засобів, контрацептивів (анонімний)	Загальне покращення рівня медичного забезпечення дітей	Є пріоритетом Немає в державі
Харчування	Повноцінне харчування в школі (сніданок, обід, вечеря) для всіх категорій дітей	Забезпечення повноцінного раціону харчування дитини протягом дня	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є частково в державі

Кейс 2. Дитина з інвалідністю, яка проживає з батьками

Для вікової категорії до 3-х років були визначені чотири основних види потреб:

Потреба	Інструменти	Обґрунтування	Індикатори
Соціалізація батьків	Клуби за інтересами	Створення спільноти, куди можна прийти з дитиною, розважитися на безоплатній основі та соціалізуватися з іншими батьками. Обмін досвідом виховання дитини з інвалідністю	Є в соціальній сфері Немає в державі
Психологічна допомога батькам	Надання психологічної допомоги батькам/опікунам	Допомога батькам у прийнятті дитини з інвалідністю, настанови з належного виховання дітей з інвалідністю	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є частково в державі
Медичне забезпечення	Вакцинація (вакцини з ЄС – безкоштовно): обов'язкові та рекомендовані. Медичні огляди	Загальне покращення рівня медичного забезпечення дітей	Є пріоритетом Є частково в державі
Догляд	Няні, які надають догляд на дому, або няні в муніципальних закладах, які мають навички догляду за дітьми з інвалідністю	Забезпечення догляду за дитиною для сімей, які не можуть здійснювати це на постійній основі	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є в державі

Для вікової категорії від 3 до 6 років були визначені шість основних видів потреб:

Потреба	Інструменти	Обґрунтування	Індикатори
Проїзд	Автобуси та інший громадський транспорт, адаптований до потреб дітей з інвалідністю	Забезпечення безпечного переміщення дитини до закладів освіти, з адаптацією до потреб дітей з інвалідністю	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Немає в державі
Дошкільна освіта	Підготовка до школи	Стимулювання загального розвитку у дитячих садках, наявність окремих груп дітей з інвалідністю, або їх інтеграція	Є пріоритетом Є частково в державі
Соціалізація батьків/опікунів	Клуби за інтересами	Створення спільноти, куди можна прийти з дитиною, розважитися на безоплатній	Є в соціальній сфері Немає в державі

		основі та соціалізуватися з іншими батьками. Обмін досвідом виховання дитини з інвалідністю	
Медичне забезпечення	Путівки для оздоровлення. Додаткова вакцинація поза зазначеним переліком (вітрянка, грип тощо). Вакцинація (вакцини з ЄС – безкоштовно), медичні огляди	Загальне покращення рівня медичного забезпечення дітей	Є частково в державі
Догляд	Наявність нянь або дитячих садків, які приймають дітей з інвалідністю	Забезпечення догляду за дитиною для сімей, які не можуть здійснювати це на постійній основі	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є частково в державі
Харчування	Повноцінне харчування у дошкільному навчальному закладі (сніданок, обід, вечеря)	Забезпечення повноцінного раціону харчування дитини протягом дня	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є частково в державі

Для вікової категорії від 6 до 14 років були визначені шість основних видів потреб:

Потреба	Інструменти	Обґрунтування	Індикатори
Проїзд	Автобуси та інший громадський транспорт, адаптований до потреб дітей з інвалідністю	Забезпечення безпечного переміщення дитини до закладів освіти, з адаптацією до потреб дітей з інвалідністю	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є частково в державі
Спорт та культура	Наявність спортивних клубів, адаптованих для потреб осіб з інвалідністю	Розвиток та заохочення спортивних та культурних інтересів і навичок у дітей з інвалідністю	Є пріоритетом Є частково в державі
Освіта	«Українська школа онлайн» – уніфіковане державне онлайн-навчання для подолання розривів у знаннях (доповнення до основної освіти)	Покращення загального освітнього рівня дітей	Є пріоритетом Є частково в державі
Медичне забезпечення	Кошти для купівлі ліків / забезпечення ліками та оздоровлення, безкоштовний доступ до санітарно-гігієнічних засобів, медичні огляди	Загальне покращення рівня медичного забезпечення дітей	Є пріоритетом Є частково в державі
Догляд	Літні табори та групи продовженого дня, які приймають дітей з інвалідністю; няні, які здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю	Забезпечення догляду за дитиною для сімей, які не можуть здійснювати це на постійній основі	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Немає в державі
Харчування	Повноцінне харчування у школі (сніданок, обід, вечеря) для всіх категорій дітей	Забезпечення повноцінного раціону харчування дитини протягом дня	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є частково в державі

Для вікової категорії від 14 до 18 років були визначені п'ять основних видів потреб:

Потреба	Інструменти	Обґрунтування	Індикатори
Проїзд	Автобуси та інший громадський транспорт, адаптований до потреб дітей з інвалідністю	Забезпечення безпечного переміщення дитини до закладів освіти, з адаптацією до потреб дітей з інвалідністю	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є частково в державі
Спорт та культура	Спортивні заходи, адаптовані для потреб осіб з інвалідністю	Розвиток та заохочення спортивних та культурних інтересів і навичок у дітей з інвалідністю	Є пріоритетом Є частково в державі
Соціальна та психологічна підтримка	Профілактика та інформаційно-просвітницька робота щодо девіантної поведінки, сексуальна освіта, допомога у соціалізації	Підвищення морально-психологічного стану дітей та заохочення до соціалізації	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є в державі
Медичне забезпечення	Безкоштовний доступ до санітарно-гігієнічних засобів, кошти для купівлі ліків / забезпечення ліками, медичні огляди, путівки для оздоровлення	Загальне покращення рівня медичного забезпечення дітей	Є пріоритетом Є частково в державі
Харчування	Повноцінне харчування у школі (сніданок, обід, вечеря)	Забезпечення повноцінного раціону харчування дитини протягом дня.	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є частково в державі

Кейс 3. Дитина із малозабезпеченої сім'ї

Для вікової категорії до 3-х років були визначені чотири основних види потреб:

Потреба	Інструменти	Обґрунтування	Індикатори
Соціалізація батьків	Клуби за інтересами	Створення спільноти, куди можна прийти з дитиною, розважитися на безоплатній основі та соціалізуватися з іншими батьками.	Немає в державі Є в соціальній сфері
Медичне забезпечення	Вакцинація (вакцини з ЄС – безкоштовно): обов'язкові та рекомендовані	Загальне покращення рівня медичного забезпечення дітей	Немає в державі
Одяг	Гуманітарні центри збору (обміну): одяг, взуття, іграшки, дитяча гігієна	Забезпечення дитини якісним одягом без додаткового фінансового навантаження на сім'ю	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Немає в державі
Догляд	Няня: погодинно на дому, Бібліоняня; Забезпечити яслами всі комунальні заклади	Забезпечення догляду за дитиною для сімей, які не можуть це здійснювати на постійній основі	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є частково в державі

Для вікової категорії від 3 до 6 років були визначені сім основних видів потреб:

Потреба	Інструменти	Обґрунтування	Індикатори
Проїзд	Безкоштовний дитячий автобус для перевезення дитини до закладів	Забезпечення безпечного переміщення дитини до	Є в соціальній сфері

	дошкільної освіти	закладів освіти	Є пріоритетом Немає в державі
Дошкільна освіта	Підготовка до школи	Стимулювання загального розвитку у дитячих садках	Є пріоритетом Є частково в державі
Соціалізація батьків/опікунів	Клуби за інтересами	Створення спільноти, куди можна прийти з дитиною, розважитися на безоплатній основі та соціалізуватися з іншими батьками	Є в соціальній сфері Немає в державі
Медичне забезпечення	Путівки для оздоровлення; Додаткова вакцинація поза визначеним переліком (вітрянка, грип тощо); Вакцинація (вакцини з ЄС – безкоштовно)	Загальне покращення рівня медичного забезпечення дітей	Є частково в державі
Одяг	Гуманітарні центри збору (обміну): одяг, взуття, іграшки, дитяча гігієна	Забезпечення дитини якісним одягом, без додаткового фінансового навантаження на сім'ю	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Немає в державі
Догляд	Няня: погодинно на дому; місця для погодинної няні у державних муніципальних закладах, бібліотеки; Часткове або повне фінансування видатків на догляд за дитиною у закладах, що можуть здійснювати цілодобовий догляд за дітьми	Забезпечення догляду за дитиною для сімей, які не можуть здійснювати це на постійній основі	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є частково в державі
Харчування	Безкоштовне повноцінне харчування у дошкільному навчальному закладі (сніданок, обід, вечеря)	Забезпечення безкоштовного повноцінного раціону харчування дитини протягом дня	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є частково в державі

Для вікової категорії від 6 до 14 років були визначені шість основних видів потреб:

Потреба	Інструменти	Обґрунтування	Індикатори
Проїзд	Безкоштовний шкільний автобус для всіх, а не тільки у сільській та віддаленій місцевості	Забезпечення безкоштовного та безпечного переміщення дитини до закладів освіти	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Немає в державі
Спорт та культура	Часткове фінансування (або надання ваучерів) на участь у спортивних клубах та музичних школах	Розвиток та заохочення спортивних та культурних інтересів і навичок у дітей	Є пріоритетом Немає в державі
Освіта	«Українська школа онлайн» – уніфіковане державне онлайн-навчання для подолання розривів у знаннях (доповнення до основної освіти)	Покращення загального освітнього рівня дітей	Немає в державі
Медичне забезпечення	Кошти для купівлі ліків / забезпечення ліками та оздоровлення, безкоштовний доступ до санітарно-гігієнічних засобів,	Загальне покращення рівня медичного забезпечення дітей	Є пріоритетом Немає в державі

	путівки для оздоровлення		
Одяг та речове забезпечення	Гуманітарні центри збору (обміну): одяг, взуття, іграшки, дитяча гігієна (підгузки, серветки) (батьки можуть безкоштовно обмінюватись); Карта «цільові гроші для речового забезпечення» – для підготовки дитини до школи (шкільна форма, рюкзак, канцелярія тощо), ноутбук (планшет)	Забезпечення дитини якісним одягом, без додаткового фінансового навантаження на сім'ю	Є пріоритетом Немає в державі Є в соціальній сфері
Харчування	Безкоштовне повноцінне харчування в школі (сніданок, обід, вечеря)	Забезпечення безкоштовного повноцінного раціону харчування дитини протягом дня	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є частково в державі

Для вікової категорії від 14 до 18 років були визначені шість основних видів потреб:

Потреба	Інструменти	Обґрунтування	Індикатори
Проїзд	Безкоштовний проїзд	Забезпечення безкоштовного та безпечного переміщення дитини	Немає в державі Є в соціальній сфері
Спорт та культура	Часткове фінансування (або надання ваучерів) на участь у спортивних клубах та музичних школах; Доступ до актуальної позашкільної освіти	Розвиток та заохочення спортивних і культурних інтересів і навичок у дітей	Немає в державі Є пріоритетом
Освіта	Накопичувальний рахунок від держави (кошти на навчання), курси для підвищення освітніх компетенцій та вступу до ЗВО	Покращення загального освітнього рівня дітей	Немає в державі
Соціальна та психологічна підтримка	Доступ до безкоштовних послуг психолога, профілактика та інформаційно-просвітницька робота щодо девіантної поведінки, сексуальна освіта	Підвищення морально-психологічного стану дітей та заохочення до соціалізації	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є частково в державі
Медичне забезпечення	Безкоштовний доступ до санітарно-гігієнічних засобів, контрацептивів (анонімний), кошти для купівлі ліків / забезпечення ліками та оздоровлення	Загальне покращення рівня медичного забезпечення дітей	Немає в державі Є пріоритетом
Харчування	Безкоштовне повноцінне харчування в школі (сніданок, обід, вечеря)	Забезпечення безкоштовного повноцінного раціону харчування дитини протягом дня	Є в соціальній сфері Є пріоритетом Є частково в державі

Додаток 3. Перелік соціальних послуг, які спрямовані адресно на задоволення потреб дітей та сімей з дітьми

1. Короткотермінове проживання.
2. Соціальна профілактика.
3. Догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних.
4. Транзитне підтримане проживання / навчальна соціальна квартира (будинок).
5. Соціальний супровід сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах.
6. Соціальний супровід сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування.
7. Соціальна адаптація.
8. Соціальна адаптація ветеранів війни та членів їхніх сімей.
9. Соціальна інтеграція та реінтеграція.
10. Догляд вдома.
11. Догляд стаціонарний.
12. Денний догляд дітей з інвалідністю.
13. Персональний асистент.
14. Соціально-психологічна реабілітація.
15. Тимчасовий відпочинок для батьків або осіб, які їх замінюють і здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю.
16. Супровід під час інклюзивного навчання.
17. Транспортні послуги.

Додаток 4. Розподіл допомог за групами отримувачів

Сім'ї та діти, які не належать до вразливих груп (42,7% від усіх планових видатків на 2023 рік):

1. Виплата допомоги при народженні дитини.
2. Виплата допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами.
3. Надання одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» / виплата грошової компенсації її вартості.

Сім'ї та діти, які належать до вразливих груп (35,3% від усіх планових видатків на 2023 рік):

1. Виплата допомоги на важкохворих дітей.
2. Виплата тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів.
3. Виплата допомоги на дітей одиноким матерям.
4. Виплата одноразової винагороди жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня».
5. Виплата допомоги на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях.
6. Відшкодування вартості послуги з догляду за дитиною до трьох років «муніципальна няня».

Альтернативний догляд (22,0% від всіх планових видатків на 2023 рік):

1. Виплата допомоги при усиновленні дитини.
2. Виплата допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування.
3. Виплата державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, у тому числі з інвалідністю, які перебувають у дитячих будинках сімейного типу.
4. Виплата державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, у тому числі з інвалідністю, які перебувають прийомних сім'ях.
5. Виплата соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя.
6. Виплата грошового забезпечення батькам-вихователям за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу.
7. Виплата грошового забезпечення прийомним батькам за надання соціальних послуг у прийомних сім'ях.
8. Оплата послуги патронату над дитиною та здійснення видатків.